

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda xidmətlərin göstərilməsi zamanı vergilərin hesablanması
və uçotu” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Şamilov Şadman Şamil

BAKİ -2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru:

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ ___ ” _____ 2019-cu il

“Azərbaycanda xidmətlərin göstərilməsi zamanı vergilərin hesablanması və uçotu”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 – Mühasibat uçotu və audit
İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit
Qrup:400

Magistrant:
Şamilov Şadman Şamil oğlu

Elmi rəhbər: i.ü.f.d.
Atakişiyev Ruslan Bahiyəddin oğlu

Proqram rəhbəri: i.e.n., dos.
Seyfullayev İlqar Zülfüqar oğlu

Kafedra müdiri: i.e.d., professor
Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

BAKİ – 2019

**Calculation and accounting of taxes when providing services in
Azerbaijan
SUMMARY**

Relevance of research: In the market economy, the state's intervention in the economy is limited and its relatively small share of ownership makes it difficult for the state to seek the financial resources needed to carry out its functions. The source of such funding is the revenue and property taxes. Therefore, the state should regulate the tax system, so that it provides all the members of the society with a positive impact on both economic and social life. At the same time, taxes play the role of budget revenues, as well as stimulating, regulating functions.

Purpose and Objectives of the Research: The main goal is to make proposals and recommendations on tax accounting management in Azerbaijan as a service sector

Methods of investigation used: Analysis, synthesis, survey, summarization

Survey Information: The statistical indicators needed to carry out sectoral analysis have been obtained from the Azerbaijan Statistical Commission and World Bank databases. It has also been widely used in scientific research, articles and magazines that have been used lately.

Research restrictions: Requires broader practical information.

The scientifically-practical significance of the results is that the use of suggestions, conclusions, recommendations based on its main provisions may allow the development of the banking system.

Scientific-practical significance of the research: Due to the low theoretical-practical researches in this direction, ways to improve the foreign investment environment in Azerbaijan are based on the results obtained. The research will be a source of information for future investigations in this area.

Key words: tax, accounting, service

İxtisarlər

NMR	Naxçıvan Muxtar Respublikası
VM	Vergi Məcəlləsi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
RF	Rusiya Federasiyası
VM	Vergi Məcəlləsi
MU	Mühasibat Uçotu
VU	Vergi Uçotu
GSYİF	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	6
I FƏSİL. Xidmət sektorunda vergilərin hesablanması və uçotunun nəzəri-metodoloji əsasları	
1.1 Xidmət sektorunda mühasibat və vergi uçotunun aparılmasının fərqli və oxşar cəhətləri.....	9
1.2 Xidmət sferası müəssisələrində vergi öhdəliklərinin yaranmasının əsas xüsusiyyətləri.....	18
II FƏSİL. Fəsil II. Azərbaycanada xidmət sektorunda vergi uçotunun aparılması və vergilərin hesablanmasının mövcud vəziyyəti	
2.1 Azərbaycanada xidmət sektorunda vergi uçotunun aparılması praktikası.....	29
2.2 Xidmət sferası müəssisələrində vergi öhdəliklərinin yaranmasının normativ-hüquqi əsaslarının təhlili.....	45
III FƏSİL. Azərbaycanada xidmət sferası müəssisələrində vergilərin hesablanması və vergi uçotu sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	
3.1 Ölkəmizdə xidmət sektorunda vergilərin hesablanmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	53
3.2 Azərbaycanada xidmət sektorunda vergi uçotunun təşkili və aparılmasının genişləndirilməsi yolları.....	55
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	65
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	67
Əlavələr.....	70
Cədvəllərin siyahısı.....	75
Şəkillərin siyahısı.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Son dövrlər Azərbaycan Respublikasında Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və onun daxilində xidmət sferasının önə çəkilməsi mühüm məsələ hesab olunur. Dövlətin əsas hədəflərindən biri, sektorun inkişafına nail olaraq büdcə daxilolmalarının artımına çatmaqdır. Məhz buna görə bu sferanın getdikçə inkişaf etməsi nəticəsində büdcə daxilolmalarındakı hədəfə çatmaq üçün bu sferada mühasibat uçotunun vergiyə cəlb olunma işinin düzgün aparılması və o cümlədən, bu müəssisələrin fəaliyyətinin şəffaflaşdırılması dövrümüzün əsas məsələlərindən biridir. Xüsusən də 1 yanvar 2019-cu il tarixindən qüvvəyə minmiş yeni Vergi Məcəlləsinə əsasən də Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün subyektlər şəffaflaşmağa doğru getməlidir. Hər bir xidmət müəssisəsinin qarşısında duran başlıca vəzifə uçot siyasətini vergiyə cəlb olunma məqsədi üçün formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bu baxımdan, xidmət sektorunda uçotun aparılması və vergi ödəmələrinin şəffaflaşdırılması aktuallıq kəsb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. Tədqiq olunan vergi növünə dair xarici ölkə alimlərindən Bolşakov S.V., Gryaznova A.G., Efimova O.V., Kovalev V.V., Likhacheva N.O., Savitskaya G.V., Sheremet A.D., və s., Azərbaycan iqtisadçı-alimlərindən Ağamalıyev M., Şükürov S.A., Məmmədov T., Şəkərəliyev A., Rzayev Z., Musayev A., Kəlbəliyev Y., Nuriyev Ə., Əlirzayev Ə., Həsənli M., Sadıqov M., və s. alimlər vergi və mühasibat uçotu sahəsində dəyərli əsərlər yazmışlar. Bu əsərlərin təhlili zamanı Azərbaycan kontekstinin müasir aktual problemlərini nəzərə aldıqda hesab edirik ki, xüsusən xidmət sektorunda mühasibat uçotunun aparılması və onun vergiyə cəlb olunması məsələləri hələ də yetərinə tədqiq olunmamışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Əsas məqsəd vergi uçotunun idarə edilməsinin Azərbaycanda xidmət sektoru təmsalında tədqiq etmək və təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələr irəli sürməkdir. Bununla bağlı aşağıdakı vəzifələr öz əksini tapıb:

➤ Xidmət sektorunda vergilərin hesablanması və uçotunun nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiqi

- Xidmət sektorunda mühasibat və vergi uçotunun aparılmasının fərqli və oxşar cəhətlərinin araşdırılması
- Xidmət sferası müəssisələrində vergi öhdəliklərinin yaranmasının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi;
- Azərbaycanda xidmət sektorunda vergi uçotunun aparılması və vergilərin hesablanması mövcud vəziyyəti
- Azərbaycanda xidmət sektorunda vergi uçotunun aparılması praktikası
- Xidmət sferası müəssisələrində vergi öhdəliklərinin yaranmasının normativ-hüquqi əsaslarının təhlil olunması
- Azərbaycanda xidmət sferası müəssisələrində vergilərin hesablanması və vergi uçotu sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işində obyekt kimi xüsusən Azərbaycanda xidmət sektorunu təmsil edən müəssisələrin fəaliyyəti nəzərə alınmışdır. Tədqiqatın predmetini həmin xidmət sektorunda uçotun aparılmasının həm mövcud vəziyyəti, həm də bu sahədə problemlərin üzə çıxarılması, o cümlədən, vergiyə cəlbolma vəziyyətlərinin öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işinin yazılmasında müxtəlif metodlardan istifadə edilmişdir. Belə ki, bu metodların əsasında sintez və analiz metodları, deduksiya və induksiya metodları, həmçinin də müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Analiz metodunun köməkliyi ilə dissertasiya işinin mövzusu hissələrə-fəsillərə bölünmüş, daha sonra isə sintez metodunun vasitəsilə ayrı-ayrı fəsillər üzrə aparılmış təhlillər ümumiləşdirilmişdir. İnduksiya metodunun köməkliyi ilə dissertasiya işinin mövzusunə uyğun iqtisadi faktlar müəyyən edilmişdir. Deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin müəyyən edilmiş iqtisadi faktlar əsasında nəzəri biliklər, eyni zamanda da nəticə və təkliflər müəyyənləşdirilmişdir. Dissertasiya işinin yazılmasında müqayisəli təhlil metodlarından da istifadə edilmişdir. Belə ki, dissertasiya işinin ayrı-ayrı fəsillərində müxtəlif şərti müəssisələrin müqayisəli təhlili aparılmış, həmin şərti müəssisələrin iqtisadi göstəriciləri əhatəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını normativ sənədlər və qanunvericilik, AR-nın Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi materialları, dövrü nəşrlərdəki məqalələr və internet şəbəkəsində mövcud materiallar istifadə olunmuşdur.

Edilən araşdırma nəticəsində alınan metod və modellər problemin yoluna qoyulmasında praktiki əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri. Tədqiqat zamanı bir çox maneə və məhdudiyyətlərlə rastlaşdıq. Hesab edirik ki, əsas çətinlik tədqiqatın magistr səviyyəsində öyrənməyimizdən asılıdır. Çünki daha dərin tədqiqat üçün daha yüksək elmi pilləyə malik olmaq lazımdır. Tədqiqat aparılmasına mane olan digər səbəblər kimi qeyd edə bilərik ki, mövzu ilə bağlı yetərincə elmi-praktik, nəzəri-metodoloji materialların çatışmamazlığı, kifayət qədər informasiya bazasının olmaması başlıca məhdudiyyətlərdən sadəcə bir neçəsi idi.

Nəticələrin elmi-praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, xidmət sektorunda uçotun təşkilinin xidmət sektorunun inkişafı ilə birbaşa əlaqəliliyini üzə çıxartmış oluruq. Vergi uçotunun düzgün təşkilinin xidmət sektorunda risklərin azaldılmasının həlli yollarını tədqiq etmiş oluruq. Xidmət sektorunun davamlı inkişafı üçün şəffaflığın əhəmiyyəti önə çəkilmiş olacaqdır.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi, giriş, 3 fəsil, 6 yarımfəsil, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarət olmaqla 75 səhifə həcmindədir.

I FƏSİL XİDMƏT SEKTORUNDA VERGİLƏRİN HESABLANMASI VƏ UÇOTUNUN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Xidmət sektorunda mühasibat və vergi uçotunun aparılmasının fərqli və oxşar cəhətləri

Xidmət ifadəsi “birinin işini yerinə yetirmək və yaxud birinə yarayan işi görməkdir”. Bir başqa ifadəyə görə isə xidmət “zaman, yer, forma və psixoloji faydaları təmin edən iqtisadi fəaliyyətdir”. Aşağıda xidmətin tərfi daha ətraflı təsvir edilib.

Xidmətin tərfi: İnsan həyatının mühüm elementlərindən biri olan xidmətlərin vacibliyi insan ilə bilavasitə və yaxud dolayı ilə əlaqəli olan hər sahədə gün keçdikçə artır. Xidmətlər istehlakçılara fayda verən hərəkətlər, müddət və performanslardır. Başqa cür ifadə etsək, xidmətlər istehlakçıların təlabatlarını qarşılamaq üçün hazırlanıb yerinə gətirilən mecərrəd fəaliyyətlərdir. Xidmət, insanların və/vəya insan qruplarının ehtiyaclarını təmin etmək üçün müəyyən bir qiymətlə satışı qoyulan və hər-hansısa bir məhsulun mülkiyyətini tələb etməyən , fayda və məmnuniyyət yaradan mecərrəd fəaliyyətlərin cəmi olaraq anlaşıla bilinər .(Akgüç, Ö. 2011.)

Xidmətlər mallarla birlikdə geniş şəkildə yayılır. Bir çox hallarda maddi mallara olan əlaqələri xidmətləri ayrı-ayrılıqda düşünmək və müəyyən etmək çətin olur

1960-cı ildə Amerika Marketing İnstitutunun xidmət tərfi bu çatışmazlığın aydınlığına yetərli deyildir. Amerika Marketing İnstitutu xidməti: “Bir məhsulun satışı ilə əlaqəli və ya tək olaraq satışı təqdim edilən ehtiyaclar və faydalar təmin edən proseslərdir” şəkildə təyin edilmişdir. Mallarda fayda və məmnuniyyət təmin etmək üçün təklif edilir. Bu, xidmətin yalnız bir xüsusiyyəti deyil. Buna görə, bu tərifdə xidməti maldan fərqləndirən xüsusiyyətlər vurğulanmır. Eyni ildə AMA (Amerika Marketing Assosiasiyası) daha ətraflı təsviri isə: “Xidmətlər yaxşı və ya digər xidmətin satışından asılı olmayan, lakin tələbatı təmin edən və təminat

edən abstrakt fəaliyyətlərdir. Maddi malların istifadəsi xidmətin göstərilməsi üçün lazım ola bilər və ya olmaya bilər. Lakin, xidmətlərin istehsalında maddi malların istifadəsi tələb olunduqda, bu maddi mülkiyyətin alıcının istehsalına davamlı olaraq verilmir” .

Xidmət digər bir abstrakt və bir şeyin mülkiyyətini təklif edə bilməyən fərdlərə fayda təmin edən bir fəaliyyətdir . Otelin otaq icarəsi, həkim müayinəsi, hava yolları, avtomobil təmiri, quru təmizləmə, bank əmanəti kimi xidmətlərin hamısı müvəqqətidir, gəlirli və alınmamışdır, lakin bir müddət icarə olunur. Bu tərifdə, xidmətin soyudulması, əmlakın köçürülməməsi və faydaların xüsusiyyətləri vurğulanır.

Başqa bir tərifə görə: Xidmətlər üçüncü şəxslərin konkret və mübahisəli razılığıdır. Xidmətlərin istehsalı və istehlakı (vaxt və yer baxımından) xidmət təminatçısı ilə benefisiar arasında eyni vaxtda bir əlaqədir. Əlavə olaraq, xidmət başqa bir xidmətin və ya əmlakın satılmasından asılı olmayaraq, fərdi olaraq müəyyən edilə bilər ki, bu da bir tələbi qarşılamaq üçün əl ilə tutulmazdır.

Nəticədə xidmət öz ehtiyaclarını ödəmək üçün əlverişli olmayan, köklənə bilməyən, asanlıqla sərf edilməyən, standartlaşdırıla bilməyən, faydalana bilməyən və məmnuniyyət verə bilməyən insanların və ya qrupların fəaliyyətinin bütünü kimi müəyyən edilə bilər.

Xidmət paketinin anlayışı yalnız xidmətin mücərrəd tərəfini deyil, həmçinin görülə bilən bəzi maddi, görünən məhsulları nəzərə alır. Demək olar ki, bütün malların alınması, bəzi xidmətlərin alınması və demək olar ki, hər bir xidmətin alınması bir neçə məhsulu bir araya gətirir. Hər alış, mal və ya xidmət olsun, mal və / və ya xidmət paketini ehtiva edir. Başqa sözlə, müştərilər sadəcə xidmət deyil ”xidmət paketi” satın alırlar. Məsələn, müştərilərə tibbi xidmət göstərmək üçün həkim tərəfindən göstərilən tibbi xidmətlərdən başqa tibbi avadanlıq və qurğular da tələb olunur. Bu maddi mallar olmadan, xəstəyə verilən xidmət qeyri-kafi olacaqdır.

Malları və ya xidmət paketini təşkil edən fiziki malların funksiyaları nəzərə alınmaqla iki qrupda nəzərdən keçirilə bilər: (Aşıkoğlu, R. 2013.)

1. Dəstəkləyici mallar və ya fiziki dəstək: Bunlar xidmət müəssisəsinin sahib olduğu və xidmət istehsal etmək məqsədi ilə istifadə etdiyi alət, material, avadanlıq ilə fiziki mühitdir. Məsələn, bir otel otağı, bank krediti qaynaqları, müəllimin kitabı, bir şirkət yük maşını istifadə etdi.

2. Rahatlayıcı və ya fiziki məhsullar: xidmət məhsulu zamanı istehlak mal və ya mallar. Nümunə olaraq bir restoranda yeyilən yemək, icarəyə götürülən ev və ya maşın göstərmək olar.

Müştəri xidməti satın alarkən, xidməti təqdim edən personal, avadanlıq, material və xidmətin yaradıldığı fiziki mühit ilə qarşılıqlı təsir halındadır. Bu qarşılıqlı təsir zamanı müştəri yalnız xidməti deyil, xidmət paketindən faydalanır.

Xidmətlərin ən vacib xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

Mücərrədçilik: Xidmətlər həll edilə bilməyən, görünməz və ya hiss olunmayan mücərrəd fəaliyyətlərdir. Bunun üçün xidmətlərin fiziki mülkiyyəti ola bilməz. Xidmətlərin faydası təcrübəyə əsaslanır. Müştəri xidmətin dəyərini və xüsusiyyətini ancaq satın aldıqdan sonra, xidmətin istehlak edilməsi və ya satın alınması prosesində qiymətləndirə bilər. Buna görə də xidmətlər, vahidə görə kg, m, və s bölünə bilmir. Onlar malların miqdarı kimi ölçü vahidləri ilə müəyyən edilmir. Xidmət abstraktlığı demək olar ki, bütün yeni xidmət anlayışlarında tapıla bilər. Mücərrədlik xidmətin əsas xüsusiyyətlərindən biri hesab olunur. Bir sözlə, xidmət istehsalının əsas məqamları xidmətlərin həcmindən ibarətdir.

Konkret faktorların hakim olduğu demək olarki bütün mallar, istehlak öncəsi asanlıqla qiymətləndirilir. Həm maddi, həm də mücərrəd elementlər üstünlük təşkil edən digər mallar və satınalmalar zamanı qiymətləndirilməlidir. Demək olar ki, bütün xidmətlər istehlakdan sonra çətinliklə qiymətləndirilir. Toxunulmazlıq xüsusiyyətinin gətirdiyi nəticələr isə belə sayıla bilər: (Bekçioğlu S. 2013.)

Xidmətləri dərhal göstərmək və nümayiş etdirmək imkanı yoxdur.

Xidmətləri saxlamaq imkanı yoxdur.

Xidmətləri patentlər vasitəsilə qorumaq mümkün deyil. Buna görə yeni xidmətlər asanlıqla təqlid edilə bilər.

Xidmətlər maddi elementlərdən daha çox performans sinifinə düşür.

Xidmət sektorunda əvvəlcədən müştəriyə xidmət təklif etməyə cəhd etmək mümkün deyil.

Ayrılmazlıq: Xidmətin istehsalı və istehlakı eyni zamanda baş verir. Malların istehsal və istehlak proseslərində izlənən mərhələlər vaxt və yer baxımından çox asanlıqla ayrılmalıdır. İstehsal müəssisələrində firma və müştəri ilk növbədə malların alınması ilə əlaqə saxlayırlar. Ümumiyyətlə istehsal müştəri tərəfindən görünür. Malların istehsalı alınmadan əvvəl baş verir. Xidmətlərdə, istehsal və istehlak bir-birinə ciddi şəkildə bağlıdır. Bu asılılıq xidmətin ayrılmazlığını yaradır. Müştəri yalnız xidmətin istehsalını görür, həm də istehsal prosesində fəal rol oynayır.

Xidmətlərin istehsalı, satışı və istehlakı qısa və ya dərhaldır. Xidmətlərdə bir həyat müddəti yoxdur, yalnız xidmət yaradılması və çatdırılma müddəti. Xidmətlər istehsal edildikdən sonra istehlak edilir və təkrar istehsal edilə bilər. Müştərilərin istehsal prosesinə birbaşa iştirakı tez-tez xidmət istehsalının həyata keçirilməsinin ümumi şərtidir. Başqa sözlə, ayrılmazlıq prinsipi həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların həmin yerdə, həm də eyni zamanda iştirak etməsi zəruridir.

Dəyişənlik: Xidmət heç bir standartda malik deyil və yüksək dəyişkənliyə malikdir. Xidmətlərdə homogenlik tez-tez insan qarşılıqlı nəticələndir. Xidmət bütün təchizatçılar tərəfindən eyni şəkildə təqdim olunmadığı kimi, hər bir müştəri tərəfindən də eyni qəbul edilməz. Hətta eyni müştəri müxtəlif vaxtlarda eyni xidmət keyfiyyətini qəbul edə bilər. Xidmətlərin göstəricilərinin insanların, vaxtın və yerin göstəricisinə görə dəyişəcəyi həmişə mümkündür.

Xidmətlər adətən insanlar tərəfindən yaradılmış tamaşalar olduğundan, həmin xidmətin iki ayrı təqdimatının eyni olması mümkün deyildir. Xidmətin hər vahidi eyni xidmətin digər vahidlərindən fərqlənir. Məsələn; Bərbərinizin hər dəfə saçınızı tam sizin istədiyiniz kimi kəsməsi mümkün olmaya bilər və ya hava yolu ilə keçirəcəyiniz bir səyahətin hər zaman eyni keyfiyyətdə keçməsi mümkün deyil.

İnsan elementinin istehsalda iştirakı səviyyəsi xidmətlərin standartlaşdırılmasının səviyyəsi ilə birbaşa bağlıdır. İnsan elementinin istehsalda iştirakının səviyyəsi artdıqca, xidmətin təmin edilməsində dəyişkənlik səviyyəsi

artır. İnsan elementi maşın və avadanlıqlardan, yəni texnoloji vasitədən daha sıx bir xidmətin istehsalına qoşulduqda, homojenliyə nail olmaq çətinidir. Buna görə xidmətlərdə standartlaşdırma çox çətinidir. Standartlaşdırmanın olmaması müəssisələr üçün əhəmiyyətli keyfiyyətə nəzarət probleminə gətirib çıxarır. Xidmətdən əvvəl keyfiyyətin qiymətləndirilməsi çətinidir. Məsələn, bir teatr və ya konsert bileti alan şəxs necə bir şou olacağını və verdiyi pula dəyib dəyməyəcəyini əvvəlcədən bilə bilməz.

Xidmətlərin göstərdiyi dəyişiklik qaynaqlandığı məqamlara görə bu şəkildə sıralana bilər:

Xidmət istehsalına görə dəyişkənlik.

Xidmət alıcısına görə dəyişkənlik

İstehsalçı və istehlakçı arasında əlaqəyə görə dəyişkənlik

Xidmət çıxdıqdan sonra dəyişkənlik

Xidmətin ətraf mühit şəraitindən asılı olaraq dəyişkənlik

Xidmət istehsalçısı və ya alıcının imkanlarından asılı olaraq dəyişkənlik.

Bütün xidmət sahələrində standartlaşdırma barədə danışmaq mümkün deyil. Bunun ən vacib səbəbi insan davranışlarının standartlaşdırıla bilməməsi və xidmət göstərən insanların zaman-zaman fərqləndiyini fərqli münasibət və davranışlar göstərməkdir. Lakin xidmət standartlarını yaratmaq və inkişaf etdirmək zərurəti oldu. Məsələn; İndiki vaxtda bir çox otellər tərəfindən geniş tətbiq olunan bir sıra standartlar mövcuddur. Bir çox mehmanxanalarda standartların necə çatdırılacağı, menyuların hazırlanması, telefonlara cavab verməsi üçün məqbul vaxtlar və otaqlar və yataqların təmizlənmə vaxtı haqqında standartlar mövcuddur.

Dayanıqsızlıq və saxlamının mümkün olmaması: Xidmətlərdə mal kimi dayanıqlılıq və həyat yoxdur. Buna görə də, saxlanıla bilməz və inventar daxil ola bilməz. Məsələn, müəyyən bir səfər üçün satılmayan təyyarə kresloları, boş qalan otel otaqları kimi. Bir sözlə, xidmətləri, inventara keçirib saxlama imkanı yoxdur. Xidmətlər hazırlana bilmədikdə, bir çox xidmət müəssisəsi təklif və tələbatın uyğunlaşdırılmasında böyük problemlər yaradır.

Konkret məhsullar ümumiyyətlə yığılır, saxlanılır, xətalı məhsullarda düzəliş edilir, geri ekstradisiya edilə bilər. Amma xidmətlər yığılmaz, saxlana, ekstradisiya edilib təkrar satıla bilməz. Məsələn, teatr oyununda boş yerlər boşdur. Bəzi xidmətlərdə tələbin qeyri-qanuni olması xidmətlərin uzun ömürlüyünü artırır. Xidmətlərə olan tələbat mövsümlərə, həftənin günlərinə və günün saatlarına görə dəyişə bilər. Xidmətlərin qeyri-mümkünlüyü və dalğalanan tələbat xidmət biznes menecerlərinə xidmətin planlaşdırılmasına, qiymət və satış tələblərinə uyğun olaraq tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Xidmət şirkətləri istehsal etdikləri xidmətə səhmə qoşulma imkanı verməsələr də, xidmətin təmin edilməsi üçün lazım olan avadanlıq, yemək və içki kimi konkret elementləri saxlaya bilərlər. Bu, hər hansı bir zamanda xidmətlərin satışına imkan verən vacib bir məsələdir. (Büker S. 2011.)

II model ayrı-ayrı məqsədlər daşıyan vergi və mühasibat uçotunun 2 sərbəst sistem kimi eyni vaxtda yaranmasını nəzərdə tutur. Çox vaxt bu cür model mövcud olmaqla 2 variantı tətbiq edir:

- 1) vergi məqsədləri üçün uçot informasiyalarında bəzi düzəlişlər etmək və onları təzədən hesablamaq metodu ilə;
- 2) mühasibat əməliyyatlarını vergiyə cəlb edilmə üçün hazır informasiyaların yaranmasının sistemli uçotu kontekstində tamamlamaq metodu ilə.

Bu zaman sadalanan 2 variantın ikisində də vergi və mühasibat uçotunun ilkin bazası eynidir, yəni, ilk uçotun informasiyalarıdır. Vergi və mühasibat uçotunun II modeli “ingilis-sakson” adlanır və daha çox Kanadada, İngiltərədə, Avstraliyada, Amerikada fəaliyyət göstərir.

O cümlədən vergi və mühasibat uçotunun verilmiş sisteminin 2 modeldən ibarət olması şərti sayılır. Müəyyən dövlətdə tətbiq olunan modelləri eyniləşdirmək təcrübədə çox çətindir, bəzi hallarda isə tamamilə mümkün deyildir.

Vurğulayaq ki, AR-nın təsərrüfat sistemində vergi və mühasibat uçotu üzrə aktual olan qanunvericilikdə uçotun həyata keçirilməsi və hesabatın hazırlanması zamanı vergi qanunvericiliyi prioritetliyi ilə fərqlənir. Daha çox 1993-2000-ci illər

boyu ölkədə mühasibat uçotunun qaydaya salınması zamanı fiskal orqanların aktiv şəkildə müdaxiləsi hər addımda nəzərə çarpmışdır. Sadalananlardan məlum olur ki, ölkənin maliyyə sistemi və VM üçün mühasibat və vergi uçotunun qanunvericilik bazasının ərsəyə gətirilməsi üzrə fəaliyyət göstərməsi çox mühümdür.

Müasir dövrdə mühasibat və vergi qanunvericiliyinin tərəqqi istiqamətləri eyni təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının prinsiplərinin seçilməsi və qaydalarının traktovkası mühasibat uçotunun məqsədləri üçün və eyni zamanda vergiyə cəlb edilmə məqsədləri üçün xüsusi amilə çevrilməkdədir. Təsərrüfat praktikasında vergi və mühasibat standartlarındakı fərqlərin bəzi modellərini göstərmək mümkündür, misal üçün:

- mühasibat mənfəəti vergiyə cəlb edilən mənfəətlə ekvivalent deyildir;

- xərclərin uçota alındığı hesablarda göstərilən istehsal və tədavül xərclərinin miqdarı vergiyə cəlb edilən mənfəətin miqdarını azaldan müəssisə xərclərinin miqdarı ilə eyni olmaya bilər;

- 601 “Satış” (611 “Sair əməliyyat gəlirləri”) hesabının kreditində olan satışdan qazanılan pulun dövriyyəsi ƏDV-nin çıxılan bazasına müvafiq olmur;

- mühasibat uçotu qaydalarını təyin edən və aktual olan bəzi normativ sənədlərdə göstərilən tövsiyələr adətən onların VM-də qeyd edilən traktovkasından seçilir. Vergiyə cəlb edilmə məqsədləri üçün baza hesab edilən bir sıra faktlar mühasibat uçotuna məxsus normativ sənədlərdə qeyd olunmamışdır. Bu cür fərqlər sayəsində AR-da mühasibat və vergi uçotu arasındakı fərqlər artmaqdadır.

Müasir dövrdə vergi uçotu İEÖ-də və RF-da daha sürətlə tərəqqi etməkdədir. AR-da vergi uçotu ilə əlaqədar normativ sənədlər mövcud olmasa da, vergiyə cəlb edilmə üzrə sənədlərin, o cümlədən uçot və vergi qanunvericiliyində aktual olan aktlarda edilən dəyişikliklərin analizi isbat edir ki, vergi uçotu özünün qaydaları və prinsipləri ilə birgə yaxın gələcəkdə vergiyə cəlb edilmənin azad sahəsinə dönəcək.

İqtisadi kitabda vergi uçotu və mühasibat uçotu ilə münasibəti haqda ayrı-ayrı fikirlər irəli sürülməkdədir. Misal üçün., S.A.Smironovun fikrincə, “... vergi uçotunun xüsusi növ qismində qəbul olunması kifayət qədər mübahisəlidir, bununla belə, uçot və operativ məlumatların əldə edilməsinin qeyd edilən növü

vahid maddəyə - vergiyə cəlb edilmə üçün maliyyə nəticələrinə xidmət təqdim edir. Nəticədə bu da uçotun dar istiqamətini səciyyələndirir”. Brizqalin A.V. isə aşağıdakı mövqeni müdafiə edir: “...vergi uçotu müstəqil və mürəkkəb sistemə çevrilməkdədir” .

Fikrimizcə, vergi uçotunun təməlini mühasibat uçotu əhatə edir. Uçotun 2 növünün eyni zamanda həyata keçirilməsi müəyyən mənada əlavə pul xərclənməsi ilə bağlıdır. O cümlədən, vergi uçotunu mükəmməl bilən kadrlara da çox tələbat vardır. Vergi və mühasibat uçotunu bir-birinə yaxınlaşdırmaq zəruridir. Bununla yanaşı, vergiyə cəlb edilmə bazasının şəffaflığını əldə etmək üçün mühasibat uçotundan başqa məlumatlar ala bilməlidir

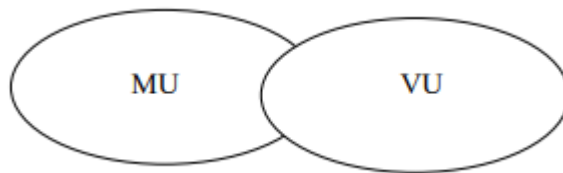
Vergi uçotunun həyata keçirilməsində ilk növbədə mühasiblərin əsrlər boyu qazandıqları təcrübəyə istinad olunmalı və vergi orqanlarına vacib məlumatlar verilməlidir. S.A.Nikolayevanın fikrincə, “Vergi haqqında məlumatlar mühasibat uçotunun məlumat sistemlərindən alınabilir. Mühasibat uçotu sisteminin xaricində ərsəyə gətirilən vergi uçotu üçün məlumat sistemi özünü ancaq 2 cür göstərə bilər:

1. təşkilat mühasibat uçotunu həyata keçirmək hüququna sahibdir,
2. mühasibat uçotu sistemində bu vergi bazası barəsində məlumat mövcud deyildir.”. (Usta Ö. 2015.)

Qeyd etdiklərimizdən məlum olur ki, mühasibat və vergi uçotunun normativ şəkildə qaydaya salınması sistemində nəzərdə tutmaq vacibdir ki, müəssisədə həyata keçirilən uçot işləri 2 yerə ayrılır (Şəkil 1):

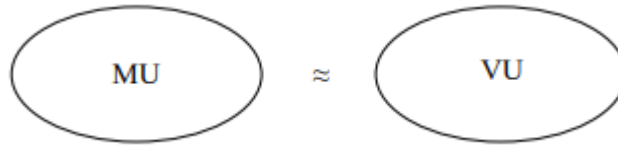
- mühasibat uçotu;
- vergi uçotu.

Şəkil 1. Mühasibat və vergi uçotunun qarşılıqlı əlaqəsinin sxemi

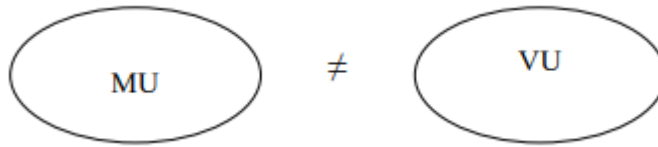
Əmlak vergisi üzrə vergiyə cəlb edilmə bazası mühasibat uçotu informasiyaları üzrə yaranır və uyğun qaydada aşağıdakı nisbətə sahibdir (Şəkil 2):

Şəkil 2. Əmlak vergisi hesablanan zaman mühasibat və vergi uçotunun qarşılıqlı əlaqəsinin sxemi

O cümlədən, mənfəət vergisi müəyyən edildikdə vergi bazasını yaratmaq üçün əsas məlumat bazası kimi vergi uçotunun informasiyaları özünü göstərir (Şəkil 3):

Şəkil 3. Mənfəət vergisi hesablanan zaman mühasibat və vergi uçotunun qarşılıqlı əlaqəsi sxemi

VU sistemində MU-nun iştirak etmə dərəcəsinə görə vergi uçotunun 3 növünü müəyyən edirlər :

1. Mühasibat vergi uçotu – VU-nun göstəriciləri istisnasız olaraq mühasibat uçotu informasiyaları üzrə formalaşır. Hesablanılan vergilərin həcmindən asılı olaraq VU-nun həmin növü vacib hesab edilir, bununla belə ölkədə formalaşan ənənəvi vergiyə cəlb olunma sistemi mühasibat uçotunun göstəricilərinə istinad edilir.

2. Qarışıq vergi uçotu – VU-nun göstəriciləri mühasibat uçotunun informasiyaları üzrə yaranır. Belə olduqda vergiyə cəlb edilmə məqsədləri üçün bəzi metodlardan istifadə edilməlidir. VU-nun qarışıq üsulu zamanı vergi ödəyicisi ilk növbədə MU-nun göstəricilərindən faydalanır, daha sonra əldə edilmiş göstəricilərə VM-də qeyd edilən xüsusi metodika üzrə korreksiya edilir.

3. Mütləq vergi uçotu – VU-nun göstəriciləri MU-nun iştirakı olmadan yaranır. MU-nun iştirakı olmadan VU-nun göstəricilərinin hesablanması metodikasına vaxtaşırı rast gəlinir. Bununla belə, mühasibat uçotunun göstəricilərinin iştirakı olmadan gömrük rüsumları, ölkənin başqa rüsumları və s. hesablanılır.

Müasir dövrdə ölkədə vergi uçotunun mühasibat uçotundan ayrılması prosesinin baş verməsi bir faktır. O cümlədən, vergi və mühasibat uçotunun bir sıra ümumi əlamətlərini də vurğulamaq istəyirik:

istifadə olunan ölçülər - pul ifadəsində;

uçot obyektləri - müəssisənin fəaliyyəti;

hesabatın tərtib və təqdim edilməsinin dövriliyi;

bütün təsərrüfat əməliyyatlarının sənədlərlə təsdiq edilməsi;

mənfəət və zərərlərin uçotunun həyata keçirilməsi.

(Əlavələrdə göstərilmişdir Cədvəl 1)

Bununla belə, istənilən müəssisənin əsas vəzifə uçot siyasətini vergiyə cəlb edilmə üçün yaratmaqdan ibarətdir. Uçot siyasətində isə bütün konkret müəssisələrin təsərrüfat- maliyyə fəaliyyətinin əlamətlərini əsas göstərməklə, mühasibat və eyni zamanda vergi uçotunun daha rəasional metodlarını ehtiva etməlidir.

1.2 Xidmət sferası müəssisələrində vergi öhdəliklərinin yaranmasının əsas xüsusiyyətləri

Yeni inkişaf edən iqtisadiyyatlarda əhəmiyyətli struktur dəyişikliyi, ümumi iqtisadiyyatdakı xidmət sektorunun payı və bazarın həcmının sürətli artmasıdır. Xidmət sektorunda bazar artımı müxtəlifliyə görə çeşidlənməsi və çeşidliliyi idarə edir. Xidmət sektoru malların istehsal sektorundan fərqli xüsusiyyətlərə sahibdir və xidmətin keyfiyyətinin və marketinq prosesində keyfiyyəti əks etdirir. Buna görə istehsal olunan xidmət növlərinin və xidmət istehsalçı firmalarının xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. Çalışmamızda, xidmət və xidmət müəssisələrinin xüsusiyyətləri ayrı olaraq işlənir. İnkişaf etməkdə olan investordan aktivdən gözlədiyi gəlirin faktiki qaytarılmasından kənara çıxma ehtimalı olaraq, sərmayə hərəkətlərinin intensivləşdiyi və ölkələr arasında keçidlərin artdığı günümüzün iqtisadi strukturunda, investorların qiymətləndirmədə qarşılaşdığı risklər müəyyən edilir. Risk anlayışı, bazarın ümumi strukturundan və şirkətdən və sektordan irəli gələn sistemik riskdən

ibarətdir ki, bu da portfel çeşidlənməsi ilə aradan qaldırıla bilər. Buna görə də, mükəmməl diversifikasiya edilmiş portfel riski sistemə bərabər olacaqdır.

1700-cü illərdən sonra sistemli və texniki cəhətdən inkişaf etdirilən və təhlil edilən xidmət konsepsiyası həyatımızın hər bir mərhələsində birlikdə yaşamaq təbii bir nəticəsi olaraq fərqli şəkildə ortaya çıxır. Buna görə, ilk növbədə xidmət anlayışını müəyyənləşdirməliyik. Xidmətlər, zaman, yer, forma və psixologiya və ya tükənilən hər hansı bir maddi mülkiyyətinə gətirib çıxara bilməyən abstrakt fəaliyyətlərdən ibarət olan bir növdən bir tərəfin sahibliyini tələb etməyən iqtisadi fəaliyyət kimi müəyyən edilə bilər (Kotler P.A., 2011, s. 291). Collier bu xidməti “istehsal edilən, icra, ictimai hadisə və ya sənə göstərdiyi yerdə istehlak edilən bir iş və ya hərəkət kimi təyin edir” (Uyguç N., 2016 s. 8). Bu mənada insan və məşin tərəfindən insan sənə və istehlakçılara və fiziki olmayan məhsullara birbaşa fayda verilir (Karahan K., 2000, s. 21). İstehlakçıların istehlakçıları tərəfindən öz əksini tapdıqları üçün faydası və ya məmnunluğu kimi qəbul edilən xidmətin ən tanınmış tərifləri bir qrupdan digərinə təklif olunan bir şeyin mülkiyyətinə gətirib çıxarmayan bir fəaliyyət və ya fayda. Bu təriflərə əsasən xidmət konsepsiyasını üç müxtəlif ölçüdə həll etmək mümkündür:

1. Mallardan və başqa xidmətlərdən asılı olaraq satışa təqdim olunan, müəssisələrin əsas fəaliyyət sahələri çərçivəsində istehsal etdiyi məhsuldan olan faydalar (sığortachılıq və vəkillik və s).
2. Malların istifadəsini zəruri edən xidmətlər (əyləncə, daşıma və s).
3. İstehlakçılara təqdim olunan mallara qarşı dəstək olan, mallar və ya başqa xidmətlərlə birlikdə satın alınan xidmətlər (kreditli satış və s).

Nəticə olaraq xidmət, insanların və ya insan qruplarının, ehtiyaclarını aradan qaldırmaq məqsədilə müəyyən bir qiymətdən satışa təqdim olunan, əllə tutulmayan, iylənə bilməyən, asan ixtisar ola bilər, standartlaşdırılmayan, fayda və doyum təşkil edən mücərrəd fəaliyyətlər bütünü olaraq təsvir oluna bilər.

Xidmətin unikal quruluşu aşağıdakı kimi xülasə edilə bilər:

İstisnalar xaricində xidmətlərin ölçülməsi mümkün deyil: Xidmətlər fiziki məhsul və ya fiziki obyektlərin ölçüsü baxımından ölçülə bilməz. Buna görə də xidmət statik deyil dinamikdir.

Xidmətlər yığıla bilməz: Xidmət təqdim olunduğu an istehlak edilir. Təkrarlana bilər ancaq eyni xidmət yenidən təqdim oluna bilməz.

Xidmətlər tədqiq edilmir və ya araşdırılmırlar: Bəzi nəticələr xidmətlərə riayət etməklə əldə edilə bilər.

Xidmətlərə inteqrasiya olunan fiziki şərtlər və fiziki məhsullar xüsusi performans standartları və ya ekoloji standartlarla yoxlanılır.

Xidmət təqdim etmədən keyfiyyət qiymətləndirilə bilməz: Müştəri xidməti bir dəfə satın almadan qənaətbəxş olub olmadığı haqqında hər hansı bir nəticəyə çata bilməz.

Xidmətlərin həyat müddəti yoxdur: Yalnız xidmətlərin yaradılması və təqdim edilməsi müddəti var.

Xidmətlərin zaman ölçüsü var: Bir xidmət zamanla bağlı fəaliyyətlər silsiləsindən ibarətdir. Müəyyən bir saatda başlayır və müəyyən bir saatda bitir.

Xidmətlər obyekt deyil, hərəkətdir: Xidmət insan davranışı ilə istiqamətləndirilən bir sıra tədbirdən ibarətdir. Verilən xidmətin üzərində insan faktoru çoxdur və çox xidmət təqdim edən şəxslərin mütəxəssis olmasını tələb edir.

Xidmətlər tələbə görə təqdim olunur: İki cür tələbdən söz edilə bilər; Daim tələb (su, elektrik, telefon xidmətləri və s). Və proqramlaşdırılmış tələblər (pərakəndə xidmətlər, həkim müayinələri, banklar, nəqliyyat və s).

Müərrədlik (Dayanıqsızlıq): Xidmətin müərrəd olması demək, xidmətin əllə tutulmayan, görülməyən, duyulmayan, bir ölçü vahidiylə ifadə edilməyən, nümayiş etdirilməyən, qablaşdırılmayan və köçürülə bilməyən olması mənasına gəlir. Hər hansı bir şəkildə inventar saxlanıla bilməz, standartlaşdırıla bilməz, istehsalçılardan istehlakçıya yönəlib və heç bir mülkiyyət əlaqəsi yoxdur. Buna görə də xidmətlər qeyri-sabit hesab olunur. Xidmətlər əvvəlcədən istehsal və saxlanıla bilməz. Konsertdə və ya təyyarədə olan boş yerləri gizlətmək və ertəsi

gün satmaq mümkün deyil. Başqa sözlə, təmin olunduqdan sonra bir xidmət istehlak edilmədikdə ortaya çıxacaq iqtisadi itkilər aradan qaldırıla bilməz.

Xidmətdən faydalanma təcrübəyə əsaslanır. Müştəri yalnız satınalma və ya xidmət istifadəsi və ya satın alınması zamanı xidmət dəyərini və keyfiyyətini qiymətləndirə bilər. İstehlakçı bir xidmət satın alarkən keçmiş təcrübələrindən faydalanır.

Xidmətlərin fiziki varlığa malik olmamalarının digər nəticələri də yığıla bilməmələri, patent ilə qorunmamaları, ifşa edilərək tanıtlamamaları və qiymətləndirmə çətinliyidir.

Eyni zamanda İstehsal və İstehlak (Bölünməzlik): İstehsal və istehlak prosesləri malların istehsalında bir-birindən ayrı olması səbəbindən müəssisə və müştəri yalnız malların satın alınması ilə qarşılaşır. İstehsalı əsasən müştəri tərəfindən görülmür. Xidmətlər istehsal edildikdən sonra istifadəyə verilir və xidmətin satışı və satışları eyni vaxtda baş verir. Bu səbəbdən müştəri və müştəri istehsal və təqdimat prosesi zamanı qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və müştəri istehsal prosesində iştirak edir. Bu iki mühüm nəticəyə malikdir: birincisi, istehsalçı və satıcı eyni şəxsdir və xidmət göstərən şəxs xidmətin bir hissəsidir. Xidmət xidmətin istehsalından fərqlənmir. Eyni zamanlı istehsal və istehlakın digər əhəmiyyətli nəticəsi, müştərinin xidmət istehsal prosesində iştirak etdiyidir. Yemək, içmə, saç kesimi, nəqliyyat və sağlamlıq xidmətləri kimi bir çox xidmət növündə müştəri şəxsən iştirak etməlidir və istehsal prosesində iştirak etməlidir. Heterojenlik (qeyri-homogen) Mallarda istehsal standartları təmin edilsə də, xidmətin məzmunu şəxs, müştəri və ya vaxtdan asılı olaraq dəyişə bilər. Çünki istehlakçıların təcrübəsi birbaşa xidmətlərin qəbuluna təsir edir. Bu baxımdan, onların standartlaşdırılması çox çətinidir. İstehlakçı cari xidməti aldıqda, o, müqayisə edəcək və özünə aid olan xidmətləri ilə qərar verəcəkdir. Nəhayət, xidmətin müvəffəqiyyəti xidmət göstəricisi ilə alıcı arasındakı qarşılıqlı əlaqənin növü və gücünə görə dəyişir. (Palmer, 2015) Bir nümunə olaraq, saç kəsmə xidməti bərbərdən bərbərə olduğu kimi müştəridən müştəriyə də fərqlilik göstərir. Xidmətlərin əsas istehsal üsulu insan davranışdır. Buna görə də eyni şəxs

tərəfindən istehsal olunan və təqdim edilən xidmətlər fərqli ola bilər. Bu fərq, alıcıdan alıcıya, istehsalçıdan istehlakçıya, istehsalçı ilə istehlakçı arasındakı münasibətə və içində olan vəziyyətə görə yarana bilər. Xidmətin keyfiyyəti istehsal edən adamın bacarıq və qabiliyyətindən ayrılmazdır.

Dəyişən tələb: Tələb olunan xidmət nisbətən dəyişən və qeyri-müəyyəndir. Bu tələbat yalnız illər, mövsümlər və aylar üçün deyil, həm də gündən-günə və hətta bir gün ərzində əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Bu halda təklif olunan xidmətin miqdarı ilə tələb olunan xidmət arasında balans həmişə şirkətin əlində deyildir. Tələbi artarkən, xidmətlərin tədarükü qeyri-kafi olur, xidmət tədarükündən artıq tələbin çatışmazlığı iqtisadi itkilərə səbəb olur. Dəyişən tələbə görə xidmətin istehsal potensialını müəyyənləşdirmək çətinləşir, həmçinin məhsuldarlıq və performansın ölçülməsində çətinliklər müşahidə olunur.

Əmək və qarşılıqlı-intensivlik: Əksər xidmət təşkilatlarında əməyin təşkili səmərəliliyinin əsas mənbəyidir. Əmək intensivliyi və sıx əlaqədə olan xidmətlərin keyfiyyəti və performansı da insana bağlıdır. Belə təşkilatlarda yeni komandanın çatışmazlığı avadanlıqlar xaric edilə bilməz, lakin tam xidmət xidməti kadr hazırlığı və məlumat və təcrübə artırılması ilə təklif oluna bilər. Xidmət xidmət istehsalçı və istehlakçı arasında üz-üzə münasibət və yaxınlıq tələb edir. Beləliklə, xidmət insanlar arasında əlaqələndir. Buna görə xidmət sektorunda insan mövcudluğu mütləq və qaçınılmaz bir zərurətdir.

Xidmət paketi: Xidmət paketi konsepsiyası yalnız xidmətin mücərrəd tərəfini deyil, həmçinin bəzi maddi, yəni görünən, əldəqayırma mallarını nəzərə alır. Demək olar ki, bütün malların alınması, bəzi xidmətlərin alınması və demək olar ki, hər bir xidmətin alınması bir neçə məhsulu bir araya gətirir. Hər satınalma, mal və ya xidmət olsun, “mal və ya xidmət paketini” ehtiva edir. Başqa sözlə, müştərilər “xidməti paket paketini yalnız xidmətləri deyil” alırlar. (Uyguç N., 2016, s.9) Müştəri xidməti satın alarkən, xidməti təmin edən personal, alətlər, avadanlıqlar və xidmətlərin yaradıldığı fiziki mühitlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Bu qarşılıqlı təsir zamanı müştəri yalnız xidməti deyil, xidmət paketindən faydalanır. Məsələn, tibbi xidmət almaq üçün xəstəxanaya gedən bir xəstə də

gözləmə otağının rahatlığından, xəstəxananın təmizliyindən, otaqlarda istifadə olunan maddələrdən və cihazların yeni texnologiya ilə uyğunluğundan faydalanır.

Xidmətlərin tərifinə dair ümumi konsensus yoxdur. Bunun ən vacib səbəbi, “xidmət” hesab olunan fəaliyyətlərin yüksək heterojen olmasıdır. Xidmət sektoru geniş biznes xətlərini əhatə edən geniş konsepsiyaya daxildir. Xidmət sektoru deyildikdə, biz bütün biznes sektorlarının yarısından çoxunu əhatə edən əsas sektordan danışdıq. Bu gün bir çox ölkənin milli gəlir hesabları əlavə dəyərin sektoral paylanması ilə ÜDM-də yekun xərclərin sektoral tərkibi arasındakı fərqə görə təşkil edilir. Xəstəxana, məktəb, mehmanxana, restoran bütün bir xidmət müəssisəsidir. Xəstəxanalar, diaqnoz və müalicə xidmətləri təmin edir. Məktəblər təhsil xidmətləri, mehmanxana və restoranlar, yaşayış, əyləncə və iaşə xidmətləri göstərir. Bütün xidmət müəssisələri tərəfindən yaradılan bu müəssisələr və ümumi sektor üçün xidmət müəssisəsi xidmətə görə xidmətlərə (xidmətlərə) xidmət göstərilir. Xidmət sektorunda satın alınan şey obyektin və ya sistemin funksiyası deyil, funksiyasıdır. (Aslan H., 2014, s. 34)

Aşağıdakı başlıqlarda xidmət müəssisələrinin növlərini toplaya bilərik;

- Nəqliyyat xidmətləri (hava, torpaq və s.)
- Əlaqə xidmətləri (telefon, internet və s.)
- Dağıtım xidmətləri (yük, poçt və s.)
- Dövlət xidmətləri (müdafiə, kommunal xidmətlər və s.)
- Maliyyə xidmətləri (banklar, vasitəçilər və s.)
- Əmlak xidmətləri Turizm xidmətləri (otellər, restoranlar və s.)
- Media xidmətləri (TV, radio)
- Səhiyyə xidmətləri (xəstəxanalar, tibb laboratoriyaları və s.)
- Fərdi xidmətlər (bərbərlər və s.)
- Professional ekspertiza xidmətləri (hüquqşünaslar, maliyyə məsləhətçiləri və s.)
- Təmir və texniki xidmət (avtomobil təmiri) və s.)
- Təhsil xidmətləri (məktəblər, uşaq bağçaları və s.)

Bu gün iqtisadiyyatın inkişafı prosesində xidmət sektoru artmaqda davam edir. Yirminci əsrin ikinci yarısından başlayaraq həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xidmət sektoru digər iki sektorun - kənd təsərrüfatı və sənayenin arxasında buraxmağa başladı. Xidmət müəssisələrinin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsində xidmətin mahiyyətini müəyyən çətinliklər yaradır. Lakin, xidmət biznesini müəyyənləşdirmək xidmət anlayışı kimi çətin və çətin deyil. Xidmət işi ümumiyyətlə xidmətin satıldığı yerdir. Bu cür biznesə təmiz xidmət müəssisəsi də adlanır. Təmiz xidmət xidməti əsasən xidmətlərin satıldığı yerdir. Banklar, hava limanları, hüquq ofisləri nümunə verilə bilər. Təmiz xidmət müəssisəsində istənilən fiziki malların və ya məhsulun məhsulla çatdırılmasının bu faktı dəyişməyəcəkdir. Belə bir köçürmə müvəqqəti olduğundan və müəssisənin fəaliyyətinin mərkəzini təşkil etmir. Nəticədə xidmət müəssisələri başqalarının ehtiyaclarını ödəmək üçün xidmətlərin istehsalını və satışını həyata keçirən sənaye təşkilatları kimi müəyyən edilə bilər.

Xidmət sektorunun və xidmət müəssisələrinin ümumi xüsusiyyətləri: Xidmətlərin unikal xüsusiyyətlərinə görə, xidmət müəssisələri mal istehsal edən müəssisələrlə müqayisədə fərqlilik göstərilir. Xidmət müəssisələrində alınan qərarları təsir edən bu xüsusiyyətlər aşağıdakı kimi izah edilə bilər.

İstehsalatın İdarəedilməsində Elastiklik Yoxdur: Xidmət müəssisələri gələcək satış təbliğat planlarını hazırlayarkən mövcud istehsal imkanlarını dəyişdirməlidirlər və tez-tez bu dəyişikliklər abstrakt və saxlana bilməyən xidmətlərin olması səbəbindən qısa müddətdə baş tuta bilməz. Məsələn, otel qısamüddətli kirayəyə veriləcək otaqların sayını artırma bilməz və satışların azalması halında bəzi otaqları bağlayaraq xərcləri azalda bilməz. Bu xidmət müəssisələri üçün böyük bir problemdir. Çünki, tələbatın artmasına baxmayaraq, satışların artması üçün səylərin sonunda gündəlik satış imkanlarını aşmağın imkanı yoxdur.

Əmək həcmi xidmət müəssisələri tez-tez işgüclüdür. Beləliklə vahid çıxışa görə daha az hardware tələb edir. İş akışı və maşınla bağlı olan sənaye müəssisələrinə görə, bu xüsusiyyət xidmət istehsalını çətinləşdirir və strateji inkişafında qeyri-müəyyənlik artırır.

Keyfiyyəti və həcm ölçmə imkan məhduddur: Çox xidmət müəssisələrinin istehsalının keyfiyyət standartlarını müəyyənləşdirmək və nəzarət etmək çox çətinidir. Xidmətin keyfiyyətini ölçmək üçün yeganə yol istehlakçıya xidmət edərək onu nəzarət etməkdir. Ancaq bu üsul sağlam deyil. Xidmətin müştəriyə razı olması subyektivdir. Yəni, obyektiv standartlar mövcud deyil və ya xidmətləri ölçmək üçün çox qeyri-müəyyəndir.

Digər tərəfdən, eyni açıqlamalar xidmət müəssisələrinin miqdarı standartlarına tətbiq edilir. Məsələn bir həkim bir gündə neçə xəstənin müayinə edildiyini təyin edə bilər. Hətta xəstələr şikayətlərinə görə təsnif edilə bilər və statistika əldə edilə bilər. Ancaq bu xəstələrin hər birinə həkimə təmin etdiyi qayğı miqdarını ölçmək asan deyil. Bundan əlavə, həkimə tam gündüz tutumu tam olaraq proqnozlaşdırılmayacaq. Buna görə xidmət müəssisələrində hədəfləri müəyyənləşdirmək ümumiyyətlə üstünlük təşkil edir.

Xərc hesablamalarının aparılması çətinidir: Xərclərin hesablanması yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlər nəticəsində xidmət müəssisələrində xərcləri hesablamaq çətinidir. Xüsusilə, vahid xərclərin müəyyən edilməsi müəssisə üçün böyük problem ola bilər. Bu çətinlik, əlbəttə ki, xidmət müəssisələrində vahid istehsal qiymətlərini də təsir edir.

Adətən Bazara Yaxındır: Ümumiyyətlə Bazar Xidmətinə yaxın olan müəssisələr istehsalçı ilə alıcı arasında birbaşa əlaqələr olduğu üçün bazarlara yaxın olmalıdırlar. Bu xüsusiyyət xidmət müəssisələrinin fəaliyyət sahələrini məhdudlaşdırmaqla mənfi təsir göstərən müştərilərə və rəqiblərə yaxın olub-olmamasına əsasən bir sıra üstünlükləri təmin edə bilər. Bu ümumiləşdirməyə baxmayaraq, bəzi xidmət müəssisələri aralıq təşkilatlardan (agentlik, broker kimi) istifadə edə bilərlər. Bu növ paylayıcı kanal da məhsul istehsal edənlərdən fərqli bir keyfiyyət göstərir.

Hədəf bazarını müəyyənləşdirmək xidmət müəssisələrində olan malların istehsal edən müəssisələrdə olduğu kimi bazarın həcmi müəyyən etmək çətinidir, bazarın müəyyənləşdirilməsində kifayət deyil. Bir xidmət üçün bazar bir-birinə bənzər bir sıra istəklərdən ibarətdir və satın alınan xidmət istehlakçıların istəklərini

təmin edəcəkdir. Buna görə xidmət bazarının tərifində təqdim ediləcək xidmətin xüsusiyyətləri izah edilməlidir. Xidmət müəssisələri bazarının tərfi istehlakçı istəklərinin araşdırılması ilə başlamalıdır. Digər tərəfdən, satış üçün təklif olunan xidmətin alınması və ya istifadəsində əhəmiyyətli bir amil hesab edilməlidir.

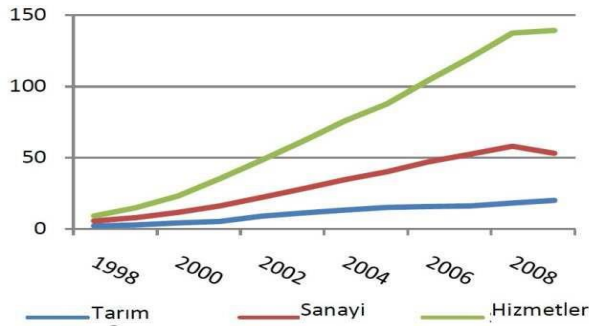
İqtisadiyyatda Xidmət sektorunun rolu: İqtisadi cəmiyyətlərdə məhsul istehsalı, iqtisadiyyatın can damarıdır, istehsal məhsulları zənginliyin göstəricisidir, qeyri-sənaye cəmiyyətlərinə keçid dövründə isə xidmət sektoru istehsal sektorunun inkişafı ilə məşğul olur və buna görə istirahət, istirahət və istirahət sahələri üçün yeni xidmətlər ən mühüm iqtisadi sahələrdir. olmaqdadır.

Multimedia texnologiyasından maliyyə sektoruna, maqnit şeritlərdən turizmə xidmət sektorunda yaşanan inkişaf, dünya iqtisadiyyatının ömrünü təşkil edir. Sənaye cəmiyyətlərində fiziki malların istehsalının yerini alan bu yeni sektorlar dünya iqtisadiyyatının qeyri-səmərəli iqtisadiyyatı kimi qlobal dəyişiklik prosesində və yeni gəlirli sektor kimi inkişaf üçün böyük potensiala malikdirlər. Xidmət sahələrində informasiya texnologiyaları, xüsusilə də kommunikasiya sahəsində, kompüterlərin istifadəsi, kommunikasiya xərcləri sürətlə azaldılıb və bir çox xidmətlər kommersiya xarakter daşıyır. Bu gün yeni məhsulların istehsalını dünya miqyasında malların istehsalına təxminən yeddidəfə çatdırmaq üçün xidmətlər göstərilməkdədir (Kurtulmuş N., 2016, s. 21)

Geniş sahələrdə fəaliyyət göstərən xidmət sektoru iqtisadiyyatda inkişafın ölçüsü olaraq, məsələn, 132 ölkə arasında Dünya Bankının rifah səviyyələrini və xidmət göstərməsi kimi çox mühüm rol oynayır. sektorunun çəkisi arasında bir əlaqə gözdəyməkdədir. 1980-lər sonrasında əhəmiyyəti xeyli vurğulanan xidmət sektoru sənayeləşmiş qərb ölkələrində ümumi işçi qüvvəsinin 55% ilə 75% arasında bir nisbətini məşğulluq etməkdədir. (ZENGİN E.E., 2015, s.2) Ölkələrin adambaşına düşən gəlirləri artdıqca, xərclərin çəkisi məhsuldan xidmətlərə köçürülür. 1998-ci ildən etibarən, son on ildə ən sürətlə inkişaf edən xidmət sektoru, iqtisadi böhrandan istehsal sektorundan daha az təsirləndi. 2008-ci ildə ümumi daxili məhsula nisbi töhfə 62%-dək artmışdır. (Şəkil 4 və Şəkil 5). 1998-ci

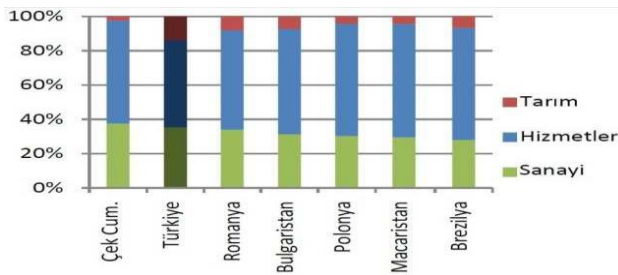
ilin 51%-i əhatə edən məlumatları nəzərə alaraq, ölkəmizdə xidmət sektorunun və iqtisadiyyatın ağırlığının gündən-günə artdığını görürük. (Dünya Bankı, May 2010)

Şəkil 4: Sektorlara görə Türkiyə GSYİH-si, 1998 -2009, cari qiymətlərlə, milyard TL

Mənbə: Dünya Bankı, May 2010

Şəkil 5: GSYİH-nin Sektorlara görə Əlavə Dəyər Payı, 2008

Mənbə: Dünya Bankı, May 2010

İstehsalat sektoru ilə xidmət sektoru arasındakı fərqlər Mövcud tələbatın ödənilməsi üçün istehsal edilən fiziki bir maddədir. Sahiblik və mülkiyyət dəyişə bilər. Mallardan xidmətlər; laqeydlik, heterojenlik (dəyişkənlik), məhsulun pozulması və eyni zamanda istehsal və istehlak gözlənilir. Mallara toxunmaq, köçürmək, saxlamaq və nəql etmək olar. Ümumi qayda olaraq, məhsullar istehsal olunduğu yerdən fərqli bir yerdə istehlak edilə bilər. Xidmətlər istehsaldan ayrı olaraq satıla bilməz. Xidmətlərin istehsalı istehlakçıların şərtlərinə uyğun olaraq istehlakçı tərəfindən təmin edilir. Xidmət sektorunda çıxış strukturu fərqlənir və qiymətləndirmə obyektini ilə müqayisədə performans daha vacibdir. Müştəri xidmətin istehsalında fəal iştirak edir və müştəri xidmətinin bir hissəsini təşkil edir. İstehsal olunduqdan sonra istehlak edildiyi üçün keyfiyyətə nəzarət prosesi müştəri tərəfindən bir mənada və obyektiv deyil. (Əlavələrdə göstərilmişdir Cədvəl 2)

Vergi uçotunun konseptual əsasları yaxud konsepsiya ayrıca şəkildə ölkədə işlənilib hazırlanmamışdır.

Ancaq bu vergi uçotunun məqsədlərinin və özünə məxsus prinsipləri və qaydalarının olmaması fikrinə gəlməməlidir. Vergi uçotunun məqsədi yaxud təyinatının - vergitutma bazasının müəyyən edilməsi üçün tam və dürüst informasiya formalaşdırmaqdan ibarət olduğunu demək olar. Belə informasiya vergitutma bazasını yaradan bütün təsərrüfat əməliyyatlarını yaxud obyektlərini əhatə edir. Vergi uçotu və hesabatının informasiyası vergilərin tam və dürüst hesablanması və büdcəyə köçürülməsinə nəzarəti həyata keçirən vergi orqanları tərəfindən istifadə edilir. Həmin istifadəçilər onlara verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində vergilərin formalaşdırılması və ödənilməsinə dair idarəetmə qərarları qəbul edirlər.

Fəsil II. Azərbaycanda xidmət sektorunda vergi uçotunun aparılması və vergilərin hesablanması mövcud vəziyyəti

2.1. Azərbaycanda xidmət sektorunda vergi uçotunun aparılması praktikası

Məlum olduğu kimi müəssisə təsərrüfatçılıq obyektidir, daha dəqiq desək, özünün sahibi var. Mülki Məcəlləyə müvafiq olaraq müəssisə mülki hüquq obyektinə hesab olunur. Hüquq obyektinə mənada müəssisə, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün istifadə olunan əmlak kompleksi kimi başa düşülməlidir. Necə bir əmlak kompleksi kimi müəssisənin tərkibinə daxildir: torpaq sahəsi, binalar, tikililər, qurğular, avadanlıqlar, ləvazimatlar, xammal, məhsul, hüquq, tələblər, borclar, həmçinin müəssisəni fərdiləşdirən nişan hüquqları, onun məhsulları, iş və xidmətləri (firmanın adı, mal nişanları, xidmət nişanları və b.), müstəsna hüquqlar.

Respublikada fəaliyyət göstərən bütün hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 130-cu maddəsinə əsasən mühasibat uçotunu aparmalıdırlar. Mühasibat uçotunun başlıca məqsədi qanunvericiliyə müvafiq surətdə xüsusi və kənar istifadəçiləri uçot informasiyaları ilə təmin etməkdən ibarətdir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrin uçotunu AR-nın Vergi Məcəlləsi necə tənzimləyir. Azərbaycan Respublikasının 2019 - cu il Vergi Məcəlləsinə əsasən müasir dövrdə xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələr 3 vergi rejimi ilə işləyirlər:

1. Sadələşdirilmiş vergi rejimi
2. Mənfəət (gəlir) vergi rejimi
3. Mənfəət (gəlir) və ƏDV vergi rejimi

Qeyd edək ki, 2019 - cu ilin Vergi Məcəlləsinə əsasən müasir dövrdə yalnız əhaliyə xidmət göstərən xidmət müəssisələri sadələşdirilmiş vergi rejimində ola bilərlər. Sadələşdirilmiş vergi rejiminin müddəalarına əsasən yalnız əhaliyə xidmət göstərən fiziki və hüquqi şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi ola bilərlər. Əgər hər hansı bir xidmət müəssisəsi hüquqi şəxsə və yaxud vergi ödəyicisinin

qeydiyyatdan keçmiş fiziki şəxsə xidmət göstərərsə həmin müəssisə avtomatik olaraq mənfəət vergisi ödəyicisi olur. Və yaxud bunu belə də ifadə edə bilərik, əgər xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə hansısa bir fiziki və hüquqi şəxsə elektron qaimə faktura təqdim edərsə o avtomatik olaraq mənfəət vergisi və yaxud da ki, könüllü şəkildə ƏDV ödəyicisi olmaq məcburiyyətindədir.

Xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə əgər onların ardıcıl 12 aylıq dövriyyəsi 200 min manata qədər olarsa onlar sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna malikdirlər. Əgər xidmət müəssisəsinin ardıcıl 12 aylıq dövriyyəsi 200 mini keçərsə həmin vergi ödəyicisi avtomatik olaraq vergi orqanına ƏDV ödəyicisi olmaqla bağlı ya könüllü şəkildə müraciət etməli, ya da könüllü olmazsa o sonuncu bəyannamə verəndə məcburi şəkildə ƏDV ödəyicisi olacaqdır. Yalnız burada xidmət sektorunun içərisində ictimai iaşə xidməti göstərən müəssisələrin vergi ödəmə sistemində fərqli bir uçot sistemi tətbiq olunmaqdadır. Belə ki, ictimai iaşə xidməti göstərən müəssisələrdə ardıcıl 12 aylıq dövriyyəsi 200 min manata qədər olarsa onlar sadələşmiş vergi ödəyicisi olurlar və belə olduğu təqdirdə onlar əgər hüquqi şəxslərə xidmət göstərərlərsə bu zaman gəlir vergisi ödəyicisi və yaxud mənfəət vergisi ödəyicisi olmaq məcburiyyətindədirlər. Lakin digər xidmət sektorlarından fərqli olaraq ictimai iaşə sektorunun bir cəhəti də var ki, əgər onların dövriyyəsi 200 mindən çox olarsa o zaman onların qarşısında iki cür sistem yaranır. Bunlar həmçinin ƏDV ödəyicisi də ola bilərlər, mənfəət və ƏDV ödəyicisi də ola bilərlər və yaxud da ki, bunlar yalnız əhaliyə xidmət göstərən ictimai iaşə müəssisələri həmçinin 8 faizli sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna malikdirlər. Ancaq ardıcıl 12 aylıq dövriyyəsi 200 min çərçivəsində qalarsa, hüquqi və fiziki şəxsə elektron qaimə fakturası kəsərsə onlar da digər xidmət müəssisələri kimi mənfəət vergisi ödəyicisi olmalıdırlar.

İndi isə Azərbaycan Respublikasında xidmət sektorunda olan müəssisələrin vergiləri uçotunun praktikasına baxaq. Misal üçün, consulting xidməti Azərbaycanda fəaliyyət göstərən aşağıdakı müəssisələrin uçotunu nəzərdən keçirmək olar:

- 1) Consulting xidmətləri göstərən müəssisələrdə

- 2) Təhsil və kurs xidmətləri göstərən müəssisələrdə
- 3) İctimai iaşə xidməti göstərən müəssisələrdə
- 4) İcarə və lizinq xidməti göstərən müəssisələrdə

Deməli, qeyd edək ki, Consalting xidməti göstərən müəssisə adətən hüquqi şəxslər və ya vergi ödəyicisi kimi uçotda olan fiziki şəxslərə xidmət göstərməkdədir. (http://www.legalreform.az/yukle/KONSALTINQ_KITAB.pdf)

Və bildiyimiz kimi digər müəssisələr kimi xidmət müəssisəsi də sırf gəlir əldə etmək üçün xidmət göstərir. Tutaq ki, ABC Consalting şirkəti başqa bir müəssisəyə hüquqi konsultasiya verir və məlum olur ki, göstərilmiş xidmətin dəyəri 1500 man təşkil etmişdir. Bu zaman əgər ABC müəssisəsi 1500 man gəlir əldə edibse, bu Vergi Məcəlləsində uyğun şəkildə cəlb olunacaq. Dövr ərzində həmin 1500 manatdan xərclər çıxılmaqla qalan məbləğ gəlir vergisinə cəlb olunacaq. Məsələn, hesab edək ki, rub ərzində bu müəssisənin xərclərinin məbləği 1000 man olmuşdur. Bu zaman onun gəlir vergisi aşağıdakı kimi hesablanacaqdır.

$$1500 \text{ man} - 1000 \text{ man} = 500 \text{ man}$$

Bu zaman gəlir vergisi ödəyicisi olan müəssisə əgər mikro sahibkarın subyektidirsə, o zaman bundan 75 % çıxılmaqla mənfəət vergisinə cəlb olunacaqdır.

$$500 \text{ man} - 75 \% = 125 \text{ man}$$

$$125 \text{ man} \times 20 \% = 25 \text{ man}$$

Deməli, Consalting xidməti göstərən müəssisənin rüb ərzində gəliri 1500 man, rüb ərzindəki xərcləri 1000 man və bu müəssisə əgər mikrosahibkarlıq subyektidirsə o zaman ondan Vergi Məcəlləsinə görə 75 % çıxılmaqla vergiyə cəlb olunacaq, bu da 125 man edəcəkdir.

Bunun uçotu aşağıdakı kimi aparılacaq

Hesablar	Debit	Kredit
Mənfəət vergisi xərci	25	
Vergi öhdəliyi		25

Əgər bu müəssisə mikrosahibkarlıq deyil, kiçik sahibkarlıq subyektidirsə və yaxud da ki, ƏDV vergi ödəyicisidirsə o zaman orda verginin hesablanması praktikasını tamamilə başqa cür hesablanacaq. Belə ki, bu zaman hesab edək ki, yuxarıdakı müəssisə ƏDV ödəyicisi olduğu zaman rüb ərzində hesablanmış 500 manatı birbaşa 20 faiz mənfəət vergisinə cəlb edəcəyik.

$$500 \text{ man} \times 20 \% = 100 \text{ man}$$

Hesablar	Debit	Kredit
Mənfəət vergisi xərci	100	
Vergi öhdəliyi		100

Bundan başqa qeyd edək ki, xidmət müəssisəsinin digər vergi öhdəlikləri də ola bilər. Əgər müəssisə mənfəət vergisi ödəyicisidirsə, o eyni zamanda əmlak vergisi ödəyicisi də ola bilər. Hazırkı Vergi Məcəlləsinə əsasən, mikrosahibkarlıq subyektləri əmlak vergisindən azad edilmişdirlər. Lakin ƏDV ödəyiciləri və kiçik sahibkarlıq subyektləri isə əmlak vergisinin ödəyiciləridirlər. Baxaq görək xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrdə əmlak vergisinin uçotu necə aparılır. Qeyd edək ki, hazırkı Vergi Məcəlləsinə əsasən, əmlak vergisi dedikdə, hüquqi şəxsin malik olduğu daşınmaz əmlak və avadanlıqlara görə ödədikləri vergi başa düşülür. Bu əmlakın içərisində hazırkı məcəlləyə görə hüquqi şəxslər yalnız nəqliyyat vasitələrinə görə əmlak vergisindən azaddırlar. Çünki, yeni məcəlləyə görə mexaniki nəqliyyat vasitələri vergidən azad hesab olunurlar. Lakin onlar daşınmaz əmlaka görə və digər avadanlıqlara görə əmlak vergisi ödəyəcəklər. Əmlak vergisinin hesablanması aşağıdakı kimidir

Belə ki, məcəlləyə görə əmlak vergisi əmlakın orta illik dəyərinin 1 faizini təşkil edir. Misal üçün, hesab edək ki, Colsalting xidməti göstərən müəssisənin əmlakının ilin əvvəlində dəyəri 80 min man olmuşdur. Və il ərzində amortozasiya hesablanmış, ilin sonunda isə amortozasiya çıxıldıqdan sonra ilin sonuna qalıq dəyəri 60 min man olmuşdur. Bu zaman xidmət göstərən müəssisənin əmlak vergisi:

$$\frac{80000+60000}{2} = 70000$$

$$70\,000 \text{ man} \times 1\% = 700\,000 \text{ man}$$

olacaqdır.

Bu vergi uçotunu isə aşağıdakı qaydada aparacağıq:

Hesablar	Debit	Kredit
Əmlak vergisi xərci	700	
Vergi öhdəliyi		700

Bildiyimiz kimi, bütün müəssisələrdə olduğu kimi xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisələrdə bu və ya digər şəkildə fiziki şəxslərin xidmətlərindən istifadə edə bilirlər. Bunlara icarə xidməti, fərdi təmir xidməti, daşıma xidməti, müəllifin hüququ ilə bağlı xidməti, qarşı tərəfdən müəyyən qeyri-rezident şəxslərin müəyyən xidmətlərini misal göstərmək olar. Bu xidmətləri alan zaman xidmət müəssisəsi də qarşı tərəfin gəlirlərini ödədiyi zaman ödəmə öhdəlikləri yaranacaqdır. Bunlara misal olaraq biz icarə üzrə əmək haqqının ödənilməsi xidmətini göstərə bilərik. Hesab edək ki, xidmət müəssisəsi aylıq icarə haqqı 500 man olan obyekt icarəyə götürmüşdür. Və bu zaman o 3 ay ərzində 1500 man icarə haqqı ödəyir. Ödənilən 1500 man icarə haqqından 14 faiz ödəmə mənbəyindən gəlir vergisi hesablayıb dövlətə ödənməlidir.

$$1500 \text{ man} \times 14\% = 210 \text{ man}$$

Deməli, o fiziki şəxsdən icarə götürdüyü yerə görə 1500 manatdan 210 manat çıxaraq dövlətə ödəməlidir. Ələ çatan məbləğ 1290 man edəcəkdir. Bunun uçotu aşağıdakı kimidir

Hesablar	Debit	Kredit
İcarə haqqı xərci	1500	
İcarə öhdəliyi		1500

Hesablar	Debit	Kredit
İcarə öhdəliyi	210	
Vergi öhdəliyi		210

Ələ çatan məbləğ, yəni icarə öhdəliyi 1290 man, kredit pul vəsaiti 1290 man və vergini ödəmək isə aşağıdakı kimi olur.

Hesablar	Debit	Kredit
Vergi öhdəliyi	210	
Pul vəsaiti		210

Bundan başqa ola bilər ki, xidmət müəssisəsi icarə ilə bərabər eyni zamanda qarşı tərəfdən royal xidmət ala bilər. Hesab edək ki, müəssisə başqa bir fiziki şəxsdən hər hansı bir rəsm əsərinin çəkilməsi xidmətini əldə etmişdir. Bu rəsm əsərinin çəkilməsinə görə fiziki şəxsə 300 man ödəniş edilmişdir. Bu zaman ödəmə mənbəyindən vergi yenə 14 % olacaqdır. Bunun da uçotu aşağıdakı kimidir.

Hesablar	Debit	Kredit
Xidmət haqqı xərci	300	
Xidmət haqqı öhdəliyi		300

$$300 \text{ man} \times 14 \% = 42 \text{ man}$$

Bundan başqa xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə bəzən qeyri-rezidentdən hər hansı bir trening xidməti əldə edə bilər. Tutaq ki, ABC müəssisəsi Almaniyanın BC şirkətindən trening xidməti əldə edir. Bu trening xidmətinə görə həmin müəssisəyə 1000 dollar ödəyir. Bu zaman qeyd edək ki, Vergi Məcəlləsinə əsasən 10 % ödəmə mənbəyindən vergiyə cəlb edilməlidir.

$$1700 \times 10 \% = 170 \text{ man}$$

ödəmə mənbəyindən vergi ödənilməlidir.

Bunun uçotu isə aşağıdakı kimi olacaq:

Hesablar	Debit	Kredit
Trening xidməti haqqı xərci	1700	
Xidmət haqqı öhdəliyi		1700

Verginin hesablanması aşağıdakı kimi olacaq

Hesablar	Debit	Kredit
Trening xidmət haqqı öhdəliyi	170*	
Xidmət haqqı öhdəliyi		170

$$* \text{ Trening xidməti haqqı xərci } 1700 \text{ man} \times 10 \% = 170 \text{ man}$$

Hesablar	Debit	Kredit
Xidmət haqqı öhdəliyi	1700	
Vergi öhdəliyi	170	
Pul vəsaiti		1870

Qeyd edək ki, xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisənin əmlakı ilə yanaşı onun hər hansı bir torpağı da ola bilər. Bu zaman bildiyimiz kimi Vergi Məcəlləsinə görə torpaq vergisi də ödəməlidir. Hazırki praktikaya görə torpaq vergisinin məbləği aşağıdakı kimidir. Belə ki, bugün müəssisə sənaye tipli torpağa məxsus olarsa, 1 sotuna görə 10 AZN torpaq vergisi ödəyir. Hesab edək ki, müəssisəmizin 10 sot torpağı var.

$$10 \times 10 = 100 \text{ man}$$

Bunun isə uçotu aşağıdakı kimi olacaq:

Hesablar	Debit	Kredit
Torpaq vergisi xərci	100	
Vergi öhdəliyi		100

Qeyd edək ki, əgər xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə Əlavə Dəyər Vergisi ödəyicisi olarsa, onun aşağı vergi ödəyicilərindən biri də ƏDV öhdəliyi olacaqdır. Və ƏDV – nin hesablanması aşağıdakı kimi olacaqdır. Qeyd edək ki, əgər xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə ƏDV ödəyicisi olan xidmət müəssisəsi alışlar zamanı ödədiyi ƏDV dövlətdən əvəzləşmə hüququna malik olacaqdır. Və eyni zamanda xidmətini satdığı istehlakçılardan əldə etdiyi pul ilə ƏDV öhdəliyi hesablayaraq ödəyəcəkdir. Bunun ƏDV –nin hesablanması ilə bağlı praktika isə aşağıdakı kimidir. Belə ki, xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə tutaq ki, hər hansı bir kommunal xidmət almışdır. Deyək ki, Bakı Elektrik Şəbəkədən 3 ay ərzində 250 manat dəyərində enerji xidməti almışdır. Bu zaman bildiyimiz kimi, bu 250 manatın içərisində eyni zamanda ƏDV də vardır. ƏDV –ni hesablamaq üçün biz 250 manatı 1.18 - ə bölüb, bunun ƏDV-siz məbləğini tapırıq.

$$\frac{250}{1.18} = 211.86 \text{ man}$$

$$250 \text{ man} - 211.86 = 38.14 \text{ man}$$

Deməli, burda ƏDV 38.14 man təşkil edir. Bunun uçotu praktikasısı isə Azərbaycanda aşağıdakı kimi olacaqdır.

Hesablar	Debit	Kredit
Enerji xərci	211.86	
Əvəzləşdirilən ƏDV	38.14	
Kreditor borc		250

Bundan başqa hesab edək ki, xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə ƏDV ödəyicisi olan mağazadan kompyuter avadanlığı alır. Misal üçün, kompyuter avadanlığının dəyəri 1500 manatdır. Və müəssisə 1500 manatdan əlavə 18 faiz ƏDV ödəməlidir.

$$1500 \text{ man} \times 18 \% = 270 \text{ man}$$

Bu zaman kompyuter avadanlığının vergi uçotu praktikasısı aşağıdakı kimi olacaq

Hesablar	Debit	Kredit
Kompyuter avadanlığı	1 500	
Əvəzləşdirilən ƏDV	270	
Kreditor borc		1 770

Bu ƏDV ödəyicilərinə xas olan xüsusiyyətdir.

İndi isə ictimai iaşə sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisənin gəlirləri və xərcləri zamanı yaranan vergi öhdəlikləri haqqında danışaq. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, hesab edək ki, sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olan ictimai iaşə müəssisəsi rüb ərzində 40 min manatlıq xidmət göstərmişdir. Və bu sektorda fəaliyyət göstərən müəssisə 8 faizli sadələşdirilmiş vergi ödəyicisidir. Bu zaman verginin uçotu praktikasısı aşağıdakı kimi olacaqdır:

Hesablar	Debit	Kredit
Pul vəsaiti	40 000	
Xidmətdən gəlir		40 000
Sadələşdirilmiş vergi xərci	3 200	
Vergi öhdəliyi		3 200

Qeyd edək ki, əgər bu müəssisə 2 faizli ödəyici olsaydı o zaman 40 min 2 faizə vuracaqdıq. Lakin əgər bu müəssisə könüllü şəkildə mənfəət vergisi ödəyicisi və yaxud ƏDV ödəyicisidirsə o zaman bundan əvvəl qeyd etdiyimiz kimi Consolting müəssisəsindəki əməliyyatların uçotu kimi eyni qaydada aparılacaqdır. Hazırki Vergi Məcəlləsinə görə xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri əmlak vergisindən azad hesab edilirlər.

Əgər xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə xarici ölkəyə xidmətini ixrac edərsə Əlavə Dəyərə Vergisinə sıfır dərəcə ilə cəlb olunurlar. Çünki Vergi Məcəlləsində ƏDV ilə bağlı bənddə qeyd edilmişdir ki, əgər ƏDV sıfır dərəcə ilə cəlb olunan əməliyyatlardan biri də ixrac əməliyyatlarıdır. Məsələn, hesab edək ki, müəssisə 10 min man dəyərində Gürcüstan Respublikasına xidmət ixrac etmişdir. Yəni Gürcüstandakı hər hansı bir şirkətə 10 min man xidmət göstərmişdir. Müəssisə ƏDV ödəyicisidirsə bu zaman o ƏDV ödəməkdən azad ediləcəkdir.

Hesablar	Debit	Kredit
Pul vəsaiti	10 000	
Xidmətdən gəlir		10 000

Qeyd edək ki, bu cür müəssisələrdə verginin hesablanmaması onların gələcəkdə ƏDV əvəzləşdirilməsinə imkan verəcək, bu müəssisələrin digər müəssisələrə nisbətən önə keçmələrinə səbəb olacaqdır. Bu onların üstünlüyü hesab olunur. Digər vergilər isə ümumi qaydada hesablanacaq, məsələn, mənfəət vergisi ümumi qaydada 20 % cəlb ediləcəkdir.

Xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən mənfəət vergisi 20 faizdir. Sadəcə onun ödəmə qaydası isə hazırki məəcəlləyə görə mənfəət vergisinin ödənilmə qaydası aşağıdakı kimidir:

Vergi Məcəlləsinin 151.1. maddəsi və 151.2. maddəsi əsasında xidmət müəssisələri cari vergi ödəmələrini 2 metodla həyata keçirir. Belə ki, birinci metoda əsasən vergi ödəyicisi əvvəlki ildə hesabladığı mənfəət vergisinin 20 faizini hesablayıb rüblük ödəyir. Məsəl üçün, keçən il vergi ödəyicisinin mənfəəti 5000 manat olmuşdur. Bu zaman biz birinci rübdə 5000 manatın 20 faizini hesablayırıq.

$$5000 \text{ man} \times 20 \% = 1000 \text{ man}$$

1000 manat birinci rübdə ödənməmiş olur. Hər rüb 1000 manat ödəməklə, 4 rübdə cəmi 4000 manat ödənməmiş olacaqdır. Cari dövrdə ola bilsin ki, mənfəətimiz 5000 manatdan çox da ola bilər, az da ola bilər. Məsəl üçün, deyək ki, mənfəət 6000 man oldu və biz mənfəət vergisi bəyannaməsində cari ilin mənfəət vergisini hesabladığımız zaman ödədiyimiz ilə hesablama arasında qarşılıqlı hesablaşma aparılacaqdır və qalan məbləğ müəssisənin şəxsi hesab panelində əks etdiriləcəkdir. Məsəl üçün bizim misalımızda əgər cari dövrdə mənfəət 6000 man olarsa, bu zaman vergi öhdəliyi ümumilikdə 1200 man olacaqdır. Deməli, vergi hesabatını verəndə bizim 200 man öhdəliyimiz yaranacaq ki, onu da bəyannamə veriləndən sonra 20 gün ərzində dövlət orqanına ödəməliyik. İkinci metod, əgər xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisə uçot siyasəti praktikasında Vergi Məcəlləsinin 151.2. bəndini əsas götürərsə o zaman onun mənfəət vergisinin hesablanması praktikası da daha fərqli istiqamətdə aparılacaqdır. Belə ki, bu zaman vergi ödəyicisi əvvəlki ildəki gəlirini, mənfəətini dəqiq bilməlidir. Məsəl üçün, ola bilsin ki, müəssisənin əvvəlki ildə gəliri 250 min man olub, mənfəəti isə 100 min manat olmuşdur. Bu zaman mənfəətin xüsusi çəkisi tapılır, yəni,

$$\frac{100000}{250000} \cdot 100\% = 40 \%$$

olur.

Tutaq ki, rüb ərzində müəssisənin gəliri 50 min man olub. O zaman 50 min manatın 40 faizini hesablayaraq alırıq ki, 20 min man dövlətə borcludur.

Sığorta xidmətləri nümunəsində:

Gəlirlər:

- Sığorta haqqlarına sığortadan imzalanmış müqavilələrə əsasən hesablanmış yaxud sığortaçının hesabına yüklənən gəlirlər aiddir.
- Təkrarsığorta üzrə haqqlara, sığorta təşkilatının təkrar sığortaya qəbul etdiyi risklər üzrə hesablanmış sığorta haqqları aiddir.
- Sığorta ehtiyatlarının geri verilməsinə xüsusi hesaplamaqlarla hesablanmış sığorta ehtiyatlarının azalması nəticəsində sığorta ehtiyatlarının bir hissəsi gəlirlərə çıxardılması.
- Sığorta ehtiyatlarının investisiyaya qoyulmasından qazanılan gəlirlərə sığorta qanunvericiliyinə əsasən sığorta resurslarında müvəqqəti azad olan pulların investisiyaya istiqamətləndirilməsi sayəsində qazanılan gəlirlərdir.
- Təkrarsığortaya veriliş müqavilələr üzrə alınmış komission və broker faiz mükafatlarına, təkrarsığorta müqaviləsinin prinsiplərinə uyğun olaraq təkrarsığorta haqqlarından sığortaçıya verilən komission mükafatları.
- Sair gəlirlərə, VM-də olan fərqiindən qazanılan gəlirlər, sığorta təşkilatının xeyrinə iddiaları üzrə məhkəmələrinin qərarları üzrə gəlirlər, sığorta təşkilatlarına aid əmlakın icarəyə verilməsindən qazanılan gəlirlər.

Sığorta təşkilatlarının xərcləri aşağıdakılardır:

- Sığorta ödənişlərinin verilməsi.
- Sığorta ehtiyatlarına ayırmalar.
- Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqqları (mükafatları).
- Qarşısı alınmaz tədbirlərinin maliyyələşdirməsi üçün ehtiyatlar ayırmalar.
- İşin icrası xərcləri.
- Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclər.
- Sair xərclər.
- Sığorta ödənişlərinin və sığorta məbləğlərinin verilməsinə baş vermiş sığorta hadisələri ilə və yığım növ sığortalarında müqavilənin şərtlərinə uyğun sığorta hadisələri sayılan hadisələrin baş verməsi nəticəsində ödənilən sığorta

məbləğləri aiddir. Bu məsrəflər təkrarsığortaçının ödənişdə olan payı ilə birgə ödənişin tam məbləği qədər xərclərə aid edilir.

- Sığorta ehtiyatlarına ayırmalar xüsusi hesablanma metodları ilə hesablanmış sığorta resurslarının çoxalması nəticəsində ehtiyatının artan hissəsinin xərcləri aid edilir

- Təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqqlarına (mükafatlarına) təkrarsığorta müqaviləsində qeyd edilən formada sığortaçıya çatacaq komission mükafatları da aid edilməklə hesablanmış təkrarsığorta haqqları.

- Qarşısı alınma tədbirlərinin maliyyələşdirilməsi üçün ehtiyatlara ayırmalara sığorta təşkilatının sığorta qaydalarında göstərilən sığorta tarifinin strukturunda nəzərdə tutulmuş sığorta haqqlarının müəyyən faizi qədər yaradılan və sığorta hadisələrinin qarşısı alınması üçün istifadə edilən ehtiyatlardır.

- Sığorta fəaliyyəti üzrə sair xərclərə sığorta təşkilatının təkrarsığortaya aldığı müqavilələr üzrə ödədiyi təkrarsığorta komission mükafatları.

- İşlərin aparılması xərcləri.

- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində və başqa normativ sənədlərində nəzərdə tutulmuş sığorta xidmətlərin maya dəyərinə daxil olan xərclərdir.

Bu xərclər aşağıdakılardır:

- əsas vəsaitlərin inamortizasiyası;
- qeyri – maddi aktivlərin amortizasiyası;
- əməyin ödənilməsi xərcləri;
- sosial fondlarına ödəmələr;
- binaların, avadanlıqların və inventarların saxlanması və icarəsi ilə əlaqədar xərcləri;

- əsas vəsaitlərin təmir xərcləri;

- materialların alınması xərcləri;

- azqiyətli və tez köhnələn əşyaların köhnəlməsi;

- ezamiyyə xərcləri;
- reklam xəccləri;
- bank xidmətləri xəscləri;
- auditor, informasiya və digər xərclərin ödənilməsi;
- sığorta təşkilatının digər xəscləri;

Azərbaycan Respublikası sığorta qanunvericiliyinə uyğun olaraq, Sığortaçı ancaq sığorta və təkrarsığorta fəaliyyəti əsasən, Sığortaçı məqsədilə ərsəyə gətirilmiş, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş formada xüsusi razılıq əldə etmiş hüquqi şəxs olan sığorta təşkilatıdır.

Sığortaçının gəlirləri aşağıdakılardır:

- Birbaşa sığorta üzrə sığorta haqqları
- Təkrarsığorta üzrə haqqlar
- Sığorta ehtiyatlarının qaytarılması
- Sığorta ehtiyatlarının investisiyaya qoyulmasından əldə edilən gəlirlər.

Mənfəət vergisinin ödənilməsi üçün vergi tutma bazasının hesablamasında nəzərə alınan gəlirlərin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

a) Sığorta ödənişləri, ehtiyatları və təkrarsığortaya verilmiş sığorta haqqları çıxılmaqla, şərikli sığorta, sığorta və təkrarsığorta müqavilələri üzrə sığorta təşkilatının daxil olmuş və müəyyən edilmiş sığorta haqqları.

b) Keçmiş hesabat zamanı hesablanmış sığorta ehtiyatların qaytarılması.

c) Sığorta agenti, brokeri, syürveer və qəza komisarı işlərinin icrası üçün alınan komission mükafatlar.

Sığorta fəaliyyətindən digər daxil olmalar:

a) Sığorta ehtiyatlarının və digər vəsaitlərinin investisiyaya yerləşdirməsindən əldə olunan gəlirlər.

b) Təkrarsığortaya qəbul edilmiş risqlər üzrə sığorta haqqları deposuna hesablanmış faizlər.

c) Reqress iddialar üzrə ödənilən zərərlərin təqsirkar şəxslərdən qaytarılması.

d) Sığorta fəaliyyətindən digər gəlirlər.

Digər fəaliyyətindən əldə olunan gəlirlər:

a) əsas vəsaitləri və digər aktivlərin satılmasından əldə olunan mənfəət.

b) əmlakın icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlirlər.

c) Keçmiş dövrdə zərərlərə silinən debitor borcları üzrə daxil olan məbləğlər.

d) Kreditor borclarının silinməsi nəticəsində əldə olunan gəlirlər.

Sığortaçıların mənfəət vergisinin ödənilməsi üçün vergi tutma bazasının hesablanmasında nəzərə alınan maya dəyərinə və digər xərclər tərkibinə daxil edilən xərclərə aşağıdakılar aid edilir.

1. Bədbəxt hadisələrdən, əmkalın zədələnməsi və məhf olunmasının qarşısı alınması ehtiyatlarına ayrılan vəsaitlər.

2. Təkrarsığortaya qəbul edilmiş müqavilələr üzrə zərərlərdə iştirak payının ödənilməsinə verilən vəsaitlər.

3. Tərərsığorta əməliyyatları üzrə ödənilmiş komission mükafatlar və tantiyəmələr.

İşlərin aparılması xərcləri:

a) Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş maya dəyərinə daxil edilən məhsulun, işlərin, xidmətlərin istehsalına çəkilən xərclər;

b) Xidmətlərinə görə sığorta agentlərinə və brokerlərinə ödənilmiş komission mükafatlar;

c) Sığorta agentlərinin yaşadıkları yerdən sığorta təşkilatına gəlmələri və geri qayıtmaları üçün (təsdiq edici sənədlər olduqda)xərclərin ödənilməsi;

d) Müəssisə, təşkilat və fiziki şəxslərə sığorta fəaliyyəti ilə bağlı xidmətlərin ödənilməsi, o cümlədən:

- işçilərin tapşırıqlarına əsasən əmək haqqlarından sığorta tədiyyələrinin tutulması və köçürülməsi üçün müəssisə və təşkilatların göstərdiyi xidmətlərin ödənilməsi;

- statistik məlumatların, tibbi arayışların və rəylərin verilməsi üçün tibbi və digər müəssisələrinin xidmətlərinin ödənilməsi;

- sığorta riskinin və sığorta ödənişlərinin qiymətləndirilməsi, sığorta hadisələrinin nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün mütəxəssislərə (ekspertlər, syürveyerlər, hüquqşünaslar, vəkillər və s.) verilən komission mükafatlar;

- sığorta fəaliyyəti əlaqəli bank və kredit təşkilatlarına xidmətləri üçün, sığorta ödənişləri, hesablaşma və digər hesablar üzrə əməliyyatları həyata keçirmələrinə görə ödəmələr.

- a) Reklam xərcləri, kadrların hazırlanması üçün ödənilən xərclər;

- b) Sığorta şəhadətnamələrinin, qəbzlərin və digər ciddi uçot blanklarının hazırlanmasına çəkilən xərclər;

- c) İnformasiya və məsləhət xidmətlərinin, habelə illik mühasibat hesabatlarının təsdiqlənməsi üçün auditor xidmətlərinə çəkilən xərclər;

- d) İllik mühasibat balansının və maliyyə nəticələri haqqında hesabatları mətbuatda dərc olunmasına çəkilən xərclər;

4. Sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlərinin, o cümlədən avtomobil nəqliyyat vasitələrinin icarə haqqlarının ödənilməsi xərcləri.

6. Sığortaçıların fəaliyyəti ilə bağlı digər xərclər:

Sığortaçıların vergiyə cəlb olması, azadolmalar və güzəştlər, digər vergilərin hesablanması və ödənilməsi. Sığortaçıları, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan digər müəssisə və təşkilatlar kimi, aşağıdakılar Dövlət vergilərini ödəyirlər:

1. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi

2. Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi

3. Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin əsasən, vergi ödəyicinin gəliri ilə Məcəllənin 10-cu fəslində qeyd edilən gəlirdən əldə edilən xərc arasındakı fərq mənfəətdir.

Gəlirdən əldə edilən xərclər bunlardır:

- Qeyri – kommersiya fəaliyyəti ilə əlaqədar sərf edilən n xərclər:
- Əyləncə və yemək xərclərinin, o cümlədən işçilərin mənzil və başqa sosial xarakterli xərclər:
 - Fiziki şəxsin fərdi istehlakı və ya maaşın alınması ilə əlaqədar olan xərclər:
 - Faktiki ezamiyyə xərclərinin uyğun icra hakimiyyəti orqanının təyin etdiyi normadan çox olan hissəsi;
 - Qanunvericiliklə təyin olunmuş normadan çox ayrılmış sığorta ehtiyatları.

Azərbaycan Respublikası vergi qanunvericiliyinə əsasən, vergi ödəyicisinin gəliri ilə gəlirdən çıxılan xərc arasındakı fərq mənfəətdir.

Bütün müəssislərin, o cümlədən sığortaçıların mənfəətindən 25 % vergi tutulur.

Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi. Avtonəqliyyat vasitələrinə görə illik əmlak vergisi bu vasitələrin mühərrikinin tutumuna əsasən kubsantimetr hesabı ilə) minik avtomobilləri aylıq gəlirin vergi tutulmayan məbləğinə nisbətən 0,01 faizi, yük nəql edən avtonəqliyyat vasitələri üçün isə 0,02 faizi.

Vergitutma məqsədi ilə müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyər götürülür. Müəssisənin əmlakının hesabat ilinin əvvəlinə və axırına qalıq dəyəri toplanıb 2-yə bölünür.

Müəssisə hesabat ili boyunca yaradıldıqda, onun əmlakının yaradıldığı tarixə və ilin axırına balans üzrə dəyəri toplanaraq 24-ə bölünür və müəssisənin ərsəyə gəldiyi aydan sonra ilin axırınadək olan ayların sayına vurulur.

Müəssisələr əsas vəsaitlərinin dəyərindən 1 % dərəcəsi ilə əmlak vergisi verirlər.

Torpaq vergisi. AR-nın ərazisində mülkiyyətində yaxud istifadəsində torpaq sahəsi olan müəssisələri torpaq vergisinin ödəyiciləridir.

Müəssisənin tutduğu torpaqlar üzrə torpaq sahəsinin hər kvadratmetrinə görə aylıq vergi tutulmaya məbləğinin Bakı şəhərində 0,3 faizi, Gəncə, Sumqayıt şəhərlərində 0,25, digər Respublika əhəmiyyətli şəhərlərdə 0,15 faizi vergiyə cəlb olunur.

Bəyan edilən gəlirin 10%-i (fərdi təqaüdcülük sistemi xaricindəki şəxs sığorta mükafatları üçün, bəyan edilən gəlirin % 5ini) və minimum məvacibin illik məbləğini aşmamaq şərtiylə, mükəlləfin şəxsinə, yoldaşına və kiçik uşaqlarına aid həyat, ölüm, qəza, xəstəlik, şikəstlik, analıq, doğum və təhsil kimi şəxs sığorta mükafatları ilə fərdi təqaüdcülük sisteminə ödənen qatqı payları (sığortanın və ya təqaüdcülük müqaviləsinin və ya təqaüdcülük şirkəti tərkibində qəbul edilmiş olması, mükafat və qatqı məbləğlərinin gəlirin əldə edildiyi ildə ödənməmiş olması və ödəniş gəliri əldə edənlərin ödənişlərinin safi məbləğinin hesablanması əsasında ayrıca endirilməmiş olması şərtiylə, yoldaşların və ya uşaqların ayrı bəyannamə vermələri halında, bunlara aid mükafat və qatqı payları) gəlirlərindən endirilər.

2.2. Xidmət sferası müəssisələrində vergi öhdəliklərinin yaranmasının normativ-hüquqi əsaslarının təhlili

Dövlətin Vergi Sistemi onun və ya hökumətin ictimai dəyərlərini özündə əks etdirir. Vergi sisteminin yaradılması üçün dövlət ilk öncə vergi ağırlığının necə bölüşdürülməsinə qərar verməlidir. Hər bir vətəndaş nə qədər vergi ödəyəcək, və qazandıqları vəsaitləri nəyə xərcləyəcəklər. Vergi Sistemi qurularkən elə qurulmalıdır ki, vergilərdən əldə edilən vəsaitlərin miqdarı dövlətin istifadə edəcəyindən az olmamalıdır. Bu fərqə riayət qiyməti də deyilir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Sistemi büdcə kəsrinin böyüməsinin qarşısını almaqla bərabər, ölkədəki bazar iqtisadiyyatının stabil fealiyyətinə dəstək göstərərək təsərrüfat mexanizmi fəaliyyətinin bütün tələblərinə cavab verir.

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının Vergi Sisteminin qarşısında duran əsas vəzifələrə nümunə kimi gəlirlərin büdcəyə tam və vaxtında ödənilməsinin təmin etmək, əhəlinin gəlirlərinin bölüşdürülməsi, formalaşdırılması və yenidən bölüşdürülməsi, istehsalın və istehlakın xalq təsərrüfatı və onların ayrı ayrı sahələrinin tənzimlənməsi üçün uyğun mühitin yaradılmasını göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasının müasir Vergi Sistemində çox çətin bir dövrdən keçəndərək bugünkü halını almışdır. İlk öncə fiziki şəxsləri aid olan vergi münasibətləri zəif inkişaf etmişdi. Bundan əlavə olaraq təsərrüfat subyektləri vergilər haqda heçbir müsbət münasibətə sahib deyildilər. Belə olan halda ciddi vergi nəzarəti, məcburi vəziyyət almışdı. Ölkəmizdə vergi və vergitutma sahəsində təcrübə və elmi məktəb olmadığı üçün ölkəmizə uyğun vergi siyasəti də işlənilməmişdi.

Lakin bu zorlu və çətin dövrlər artıq geridə qaldı. Vergi Sistemimiz təkmilləşərək müasir Vergi Sistemi formasını aldı.

Azərbaycan Respublikasının müasir Vergi Sisteminin əsas xüsusiyyətləri haqqında aşağıda ətraflı məlumatlar qeyd etdim.

Vergi ödəyiciləri arasında ayrı ayrı kateqoriyalara mənsub olan ödəyicilər üçün vergi yükünün ədalətlə bölüşdürülməsi təmin edilir.

Təsərrüfat subyektlərinin təşkilati formasında və hüquqi formasından asılı olmayaraq vergilərin hesablanması vahid mexanizm əsasında qurulmuş və vahid qaydalar əsasında hesablanır. Vergilər hüquqi əsasa arxalanır. Vergilərin ödənilməsinə vergi orqanları tərəfindən tam nəzarət edilir.

Vergi qaydaları və vergi mexanizmi hazırlanarkən xarici ölkələrində təcrübəsindən istifadə olunur və beləliklə də beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə qoşulmaq mümkün olur. Vergi Sistemimizin əsasını aşağıdakı prinsiplər təşkil edir:

-Vergilər iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır.

-Hər bir kəsin konstitusiya hüququ və azadlığından istifadə etməsinə maneçilik törədən vergilərin mövcudluğuna yol verilmir.

-Vergilər haqda qanunumuza görə vergilərin bərabər, ümumi və ədalətli olması əsasdır.

-Hər bir vergi ödəyicisi əldə etdiyi gəlirdən eyni vergiyə görə bir dəfədən artıq vergi ödəməyə məcbur edilə bilməz.

-Vergi ödəyiciləri arasında dininə, irqinə,siyasi və etnik tərkibinə görə fərqlənən verigi ödəyicilərindən bu göstəriciləri əsas göstərərək fərqli vergi dərəcələri tətbiq edilməsi qadağandır. Vergilər diskrimaniya xüsusiyyəti daşıya bilməz.

Azərbaycan Respublikasının vergiləri Vergi Məcəlləsi əsas götürülərək müəyyən edilir və həmin vergilərdə hər hansı dəyişikliyin edilməsi və ya onların ləğv edilməsi üçün ilk öncə Vergi Məcəlləsində həmin dəyişikliklər edilməlidir.

Vergilər haqqında qanunlar elə formada təşkil olunmalıdırki , hər kəs hansı vergini, nə vaxt, hansı məbləğdə və hansı qaydada ödəyəcəyini bilməlidir.

Bəzən vergi ödəyiciləri vergilər üzrə qanunvericiliyə görə ziddiyətlərlə üzləşirlər. Belə olan halda qarşılaşılan ziddiyətli maddələr, vergi ödəyicisinin xeyrinə qəbul edilməlidir.

Hüquqi və fiziki şəxslər vergiyə aid olan normativ hüquqi maddələrlə azad tanış olmaq hüququna malikdirlər.

Müxtəlif ölkələrin vergi sistemləri dövlət quruluşundan asılı olaraq bir neçə səviyyəli ola bilərlər. Bir qayda olaraq unitar dövlətlərdə vergi sistemi 2 səviyyəli, federal dövlətlərdə isə 3 səviyyəli olur.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Sistemi onun dövlət quruluşundan asılı olaraq 2 səviyyəlidir. Bunu sxematik olaraq şəkil 3-də olduğu kimi göstərə bilərik.

Azərbaycan Respublikasında ödənilən vergilər aşağıdakılardır:

- Yerli vergilər. Digər adı ilə bələdiyyə vergiləri
- Muxtar Respublika vergiləri
- Dövlət vergiləri

Yerli vergilər Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq müəyyən edilmiş, Vergi Məcəlləsi ilə təsdiq olunur və bu vergilər bələdiyyələrə ödənilir.

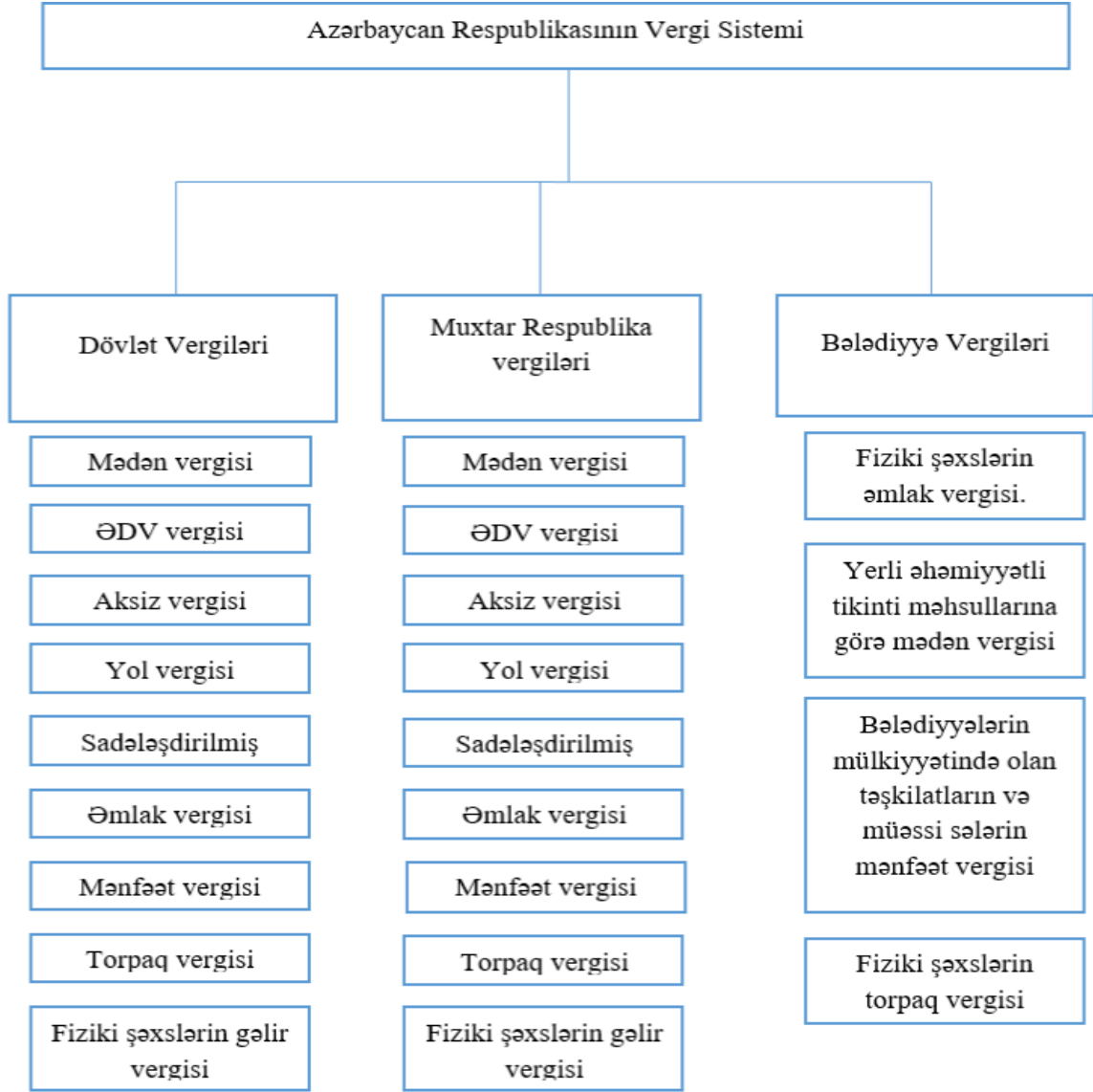
Muxtar Respublika vergiləri deyiləndə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunlarına müvafiq şəkildə müəyyənləşdirilmiş və Vergi Məcəlləsində qeyd olunmuş vergilər nəzərdə tutulur

Azərbaycan Respublikasında tutulan dövlət vergiləri qeyd olunarkən, Azərbaycan Respublikasının bütöv ərazisində və Vergi Məcəlləsinə uyğun şəkildə müəyyən edilən vergilər nəzərdə tutulur.

Yerli vergilərə misal olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar.

- ✓ Fiziki şəxslərin əmlak vergisi.
- ✓ Bələdiyyələrin mülkiyyətində olan təşkilatların və müəssisələrin mənəfəət vergisi
- ✓ Yerli tikinti materiallarına görə mədən vergisi
- ✓ Fiziki şəxslərdən tutulan torpaq vergisi
- ✓ Naxçıvan Muxtar Respublikasına aid olan vergilər, muxtar respublika vergiləridir. Dövlət vergiləri aşağıdakı kimidir.
- ✓ Sadələşdirilmiş vergi
- ✓ Yol vergisi
- ✓ Hüquqi şəxslərdən tutulan əmlak vergisi
- ✓ ƏDV
- ✓ Aksizlər
- ✓ Hüquqi şəxslərdən tutulan mənəfəət vergisi
- ✓ Hüquqi şəxslərdən tutulan torpaq vergisi
- ✓ Yerli əhəmiyyətli tikinti məhsullarına görə mədən vergisi
- ✓ Fiziki şəxslərdən alınan gəlir vergisi

Şəkil 6. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi.

Mənbə : Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, www.taxes.gov.az , 2018

2018-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 9860,4 milyon manat olmuşdur ki, nəticədə bu il üçün düşünülmüş vəsaitin 49 faizinə, yarımillik proqnozun 101,8 faizinə ekvivalentdir. Hesabat dövründə dövlət büdcəsi gəlirlərinin miqdarı 2017-ci ilin uyğun dövrü ilə nisbətə 2135,5 milyon manat və ya 27,6 faiz çoxalmış, ÜDM-ə nisbəti 26,6 faiz olmaqla öncəki ilin analoji göstəricisini 1,9 faiz bəndi üstələmişdir. Hesabat zamanı yerinə yetirilən dövlət büdcəsi gəlirlərinin 4376,8 milyon manatı və yaxud 44,4 faizi vergi gəlirlərinə, 5483,6 milyon manatı və yaxud 55,6 faizi başqa gəlirlərə daxil edilir. Vergi gəlirləri 2018-ci ilin yanvar-iyun ayları üçün planlaşdırılmış miqdarın 100,5 faizə və illik proqnoz qiymətinin 46,7 faizə, başqa gəlirlər isə uyğun olaraq 102,9 faizə və 51 faizə ekvivalentdir. 2017-ci

ilin uyğun dövrü ilə nisbətdə hesabat dövründə yerinə yetirilmiş vergi gəlirləri 10,3 faiz, başqa gəlirlər isə 46 faiz çoxdur. (<https://www.stat.gov.az/>,2018)

Vergi Məcəlləsinin özü vergi məqsədləri üçün də mühasibat uçotunun ilkin və başlanğıc bir informasiya formalaşdırma sistemi olduğunu qəbul edir. Belə ki, Vergi Məcəlləsi özü, vergi bazasının hesablanması üçün ayrıca nəzərdə tutulan ilkin sənədlərdən və registrlərdən deyil, məhz mühasibat uçotu məqsədləri üçün nəzərdə tutulan ilkin sənədlərin və registrlərin məlumatlarından istifadə edilməsini tövsiyə edir.

Digər bir sübut kimi Vergi Məcəlləsinin 70-ci maddəsinin 3-cü bəndini göstərmək olar. Həmin bənddə qeyd edilir ki, əgər ilkin sənədlər öz məzmununa və mahiyyətinə görə vergi qanunvericiliyinə uyğun gəlirsə, onları vergi hesablamalarında istifadə etmək olar. (Kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının Konseptual Əsasları. Bakı, 2014.s.112)

Vergi Məcəlləsi gəlirlərin və xərclərin uçotunun AR-nın müvafiq qanunvericiliyinə əsasən həyata keçirilməsini qəbul edir. Bunu Məcəllənin 130-cu maddəsinin 2-ci və 3-cü bəndləri daha əyani şəkildə göstərir: “Vergi ödəyicisi öz fəaliyyəti ilə əlaqədar əməliyyatların əsasını, gedişini və qurtarmasını təyin etməyə imkan verən uçotun həyata keçirilməsini təmin etməyə borcludur. Vergi çıxılan gəlir bu məcəllənin tələblərinə riayət etmək üçün vacib korreksiyalar etmək şərtilə vergi ödəyicisinin öz mühasibat uçotunda tətbiq etdiyi üsulla hesablamalıdır”. (Kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının Konseptual Əsasları. Bakı, 2014.s.112)

Buradan çox mühüm nəticələr çıxarmaq olar:

1. Vergi Məcəlləsi, vergi məqsədləri üçün də mühasibat uçotunun ilkin və başlanğıc informasiya formalaşdırma sistemi olduğunu qəbul edir;
2. Vergi Məcəlləsi vergi məqsədləri üçün də vergi ödəyicisinin öz fəaliyyəti ilə bağlı olan bütün əməliyyatların mühasibat uçotunda əks etdirməyə borclu olduğunu müəyyən edir. Əslində bu tələb həm mühasibat, həm də vergi uçotunun müəssisənin fəaliyyətinin fasiləsizliyi prinsipi əsasında aparılmasını bərqərar edir;

3. Vergi Məcəlləsi gəlirlərin və xərclərin uçotu qaydasını deyil, mühasibat uçotunun artıq formalaşdırdığı məlumatlar əsasında onların vergitutma məqsədləri üçün kəmiyyətinin hesablanması qaydasını müəyyən edir.

Məlumdur ki, uçot və hesabatda, o cümlədən vergi uçotu və hesabatında obyektlər barədə informasiya formalaşdırmağın metodoloji-praktiki şərtlərindən biri onların müəyyən əlamətlər üzrə qruplaşdırılması, yaxud təsnifləşdirilməsidir. Vergi qanunvericiliyi (Vergi Məcəlləsi) müvafiq vergi növləri ilə bağlı müxtəlif təyinatlı informasiya formalaşdırmaq üçün onların təsnifatını özünəməxsus qaydada həyata keçirir. Vergilərin tutulması və ödənilməsi ilə əlaqədar olan təsnifləşdirmə mühasibat uçotu və hesabatı sistemində yoxdur. Hətta uçot və hesabat məqsədləri üçün mövcud ola biləcək təsnifat sistemi və təsnifat qrupları vergiqoymanın tələblərinə cavab verə bilməz. Məhz buna görə mühasibat uçotu və hesabatı sistemində vergilərlə bağlı təsnifat Vergi Məcəlləsinin tələbləri əsasında müəyyən olunmuşdur. Həmin təsnifatı bir qədər ətraflı nəzərdən keçirək. Azərbaycan Respublikasında vergiləri və ayırmaları bir çox əlamətlər üzrə təsnifləşdirmək olar: tutulma üsuluna, məqsədli istiqamətinə, ödənilmə mənbələrinə, vergi subyektlərinə görə təsnifləşdirmək olar (Əlavələrdə göstərilmişdir Cədvəl 3).

Tutulma üsuluna görə vergilər müstəqim və dolaylı vergilərə bölünür. Məqsədli istiqamətinə görə vergilər ümumi və məqsədli xarakter daşıyan vergilərə bölünür. Müəssisənin mühasibat uçotunda ödənilməsi mənbələrinə görə vergilər məhsulların, iş və xidmətlərin maya dəyərində daxil edilən, satışdan əldə olunan gəlir, müəssisənin mənfəəti hesabına ödənilən vergilərə bölünür.

Vergi ödəyən subyektlər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

1. Fiziki şəxslərdən tutulan vergilər (gəlir vergisi);
2. Hüquqi şəxslərdən tutulan vergilər (mənfəət vergisi);
3. Həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər tərəfindən ödənilən qarışıq vergilər (torpaq vergisi və s.).

Vergi məəcəlləsində nəzərdə tutulan vergilər ölkənin müvafiq qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir və respublikanın bütün ərazisi (bölgələri) üçün vahiddir. Lakin həmin vergilər müxtəlif səviyyəli büdcələrə köçürülə bilər. Yerli vergilər

ölkənin qanunvericiliyinə müvafiq surətdə yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən tətbiq edilir və yalnız yerli büdcəyə daxil olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq müxtəlif səviyyələrdə büdcə üzrə vergilərin təsnifatı kifayət qədər şərtidir. Belə ki, vergilərin fondlar və büdcə üzrə bölgüsü bütün hallarda respublika büdcəsi haqda Qanunla tənzimlənir. Nəticədə eyni vergi qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq surətdə müxtəlif səviyyəli büdcələrə müəyyən proporsiyalarda tutula bilər. “Mühasibat uçotu haqqında” AR-nın Qanununa uyğun olaraq “mühasibat uçotu idarənin, təşkilatın, müəssisənin və digər təsərrüfat subyektlərinin kapitalının, mülkünün, səlahiyyətlərinin, dövriyyə vəsaitlərinin və təsərrüfat- maliyyə fəaliyyətinin təbii göstəricilər üzrə, pul ifadəsində fasiləsiz, mühasibat və sənədləşdirilmiş registrlərində münasibətdə olan bütün təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat hesablarında ikili yazılış metodu ilə toplanması və tənzimlənməsi sistemini özündə ehtiva edir” (Qanunun 3-cü maddəsi).

“Vergi uçotu” anlayışından bizim uçot praktikamızda ara-sıra istifadə olunsa da, həmin məfhum qanunvericiliklə rəsmiləşdirilməmişdir. Mövcud vergi qanunvericiliyində də yalnız “gəlirlərin və xərclərin uçotu” termininə üstünlük verilir. Buna baxmayaraq istisnasız olaraq bütün özəl müəssisələrdə Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan qaydalara müvafiq surətdə qruplaşdırılan ilk sənədlərin məlumatlar üzrə vergilərə əsasən vergi bazasını müəyyən etmək üçün məlumatların ümumiləşdirilməsi sistemi üstünlük təşkil edir. Bu isə özlüyündə birmənalı şəkildə vergi uçotu deməkdir.

Fəsil III. Azərbaycanda xidmət sferası müəssisələrində vergilərin hesablanması və vergi uçotu sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Ölkəmizdə xidmət sektorunda vergilərin hesablanmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Əvvəlki fəsildə də deyildi ki kimi xidmət sektorunda vergilərin hesablanması haqqında söhbət açdıq. Və mövcud praktika haqqında məlumatlar verildi ki, məsələn necə hesablanılır. Xidmət sektorunda effektivliyə nail olmaq, bu sahənin daha da inkişaf etməsi üçün həm vergilərin toplanmasının asanlıığı, həm də vergilərin toplanması baxımından müəyyən təkmilləşdirmə işlərinin aparılmasına ehtiyac vardır. Xidmət sektorunda sadələşmiş vergi sisteminin getdikcə aradan çıxması və bütün bu sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrin hamısının mənfəət vergisi ödəyicisi sistemi üzərində çalışmasıdır. Mövcud olan sistemdə hazırda üç cür vergi rejimi var:

1. Sadələşmiş vergi rejimi.
2. Mənfəət rejimi
3. Mənfəət və ƏDV vergi rejimi

Sadələşmiş vergi rejimi ilə mənfəət vergi rejiminin nəticələri arasında bir uçurum var. Belə ki, sadələşmiş vergi rejimində dövr edən vergi tutulursa, mənfəət vergi rejimində isə mənfəətdən vergi tutulur. Dövr edən vergi tutulduğundan burdakı vergi çox az olur. Ona görə də həm vergi orqanında problemlərin aradan qaldırılması, daha da şəffaflığın olması üçün, həm də burada inzibatçılığın təşkil olunması məqsədilə burada sadələşmiş vergi rejimi ödəyicilərinin sektorunu daraltmaq üçün gələcəkdə daha çox mənfəət vergisinin sayını artırmağa istiqamətlənib. Qeyd edək ki, mənfəət vergisi ödəyicisi sistemində hesablama qaydası belədir ki, buradan gəlirlərdən xərclər çıxılmaqla aradan qalan mənfəəti vergiyə cəlb etmək mümkündür. Bu da artıq xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən müəssisənin real gəlir və xərcindən asılıdır. Əgər bu üsul tətbiq olunarsa, Azərbaycan Respublikasında uçotun əhəmiyyəti artar və sənədləşmənin inkişaf etdirilməsinə gətirib çıxarar. Nəticədə bu müəssisələr arasında artıq uçot və hesabat sisteminin inkişaf etdirilməsinə və ümumiyyətlə ölkədə şəffaflığın artırılmasına

gətirib çıxarmışdır. Məsələn, kənd təsərrüfatı sektorunda hazırda vergidən azad olunma qanunvericiliklə təsdiq olunmuşdur və 2019-cu ildən başlayaraq isə artıq kimlər ki, gəlir və xərclərin uçotunu aparmırsa onların vergidən azad olma öhdəliyi aradan qalxır. Buna görə də, onlara da mütləq gəlir və xərclərin uçotunun aparılması haqqında məlumat verməlidirlər. Burada da müvafiq olaraq gəlirdən xərc çıxılmaqla mənfəət vergisinə cəlb olunmalıdır. Deməli, həm kənd təsərrüfatı sektoru, ictimai iaşə sektoru, ticarət sektoru, ticarət sektorunda topdan satış müəssisələrinin sadələşmiş vergi ödəyicisi olmaq hüquqları yoxdur. Onlar 2019-cu ildən etibarən mənfəət və gəlir vergisi ödəyicisi olmaq hüququna malikdirlər. Bu da o deməkdir ki, topdan satış müəssisələrində ticarət daha yaxşı gedəcəkdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın xidmət sektorunda əlavə dəyər vergisi satışın (18%) çox böyük məbləğini təşkil edir. Ekspertlərin araşdırmasına görə, dövriyyəni 200.000 – dən keçəndən sonra birdən-birə 18% xidmət sektoruna tətbiq olunması çox böyük məbləğdir. Bu da xidmət sektorunun inkişafını zəiflədir. Yaxşı olardı ki, burada ƏDV diferensial formada tətbiq olunsun. Məsələn, Azərbaycandakı kiçik sahibkarın subyektində (mikro, orta, iri) diferensiallaşdırma etmək mümkündür, müəyyənləşdirmək olar ki, bu aralıqda olan mikrosahibkarlar üçün 10% olsun. Daha sonra artırılaraq, kiçik sahibkarlar üçün 18% olsun. Həmin mikro, orta və iri sahibkarlar üçün həmin ƏDV aşağıdakı kimi tətbiq olunsun.

Qeyd edək ki, təkmilləşdirmə ilə bağlı atılmış addımların effektiv nəticə verməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin də aparılmasını vacib hesab edirəm:

1. Uçot və sənədləşmənin aparılmasının üzərində nəzarət güclənməlidir.
2. Hərçənd ki, yoxlamaların azaldılması barədə qərarlar qəbul olunub, amma sırf uçotun aparılmasının yoxlanması ilə bağlı Maliyyə Nazirliyi və Vergi auditləri tərəfindən vaxtı-vaxtında yoxlamaların açılmasına ehtiyac vardır.
3. Elektron qaimə fakturanın bu sistemin təkmilləşdirilməsi vacibdir. Çünki, bəzən müəssisələr elektron qaimə fakturanı yalnız satış məqsədilə yazmağa imkan verir (yerdəyişmə qaiməsi, təhvil, təslim qaiməsi və.s).

3.2. Azərbaycanda xidmət sektorunda vergi uçotunun təşkili və aparılmasının genişləndirilməsi yolları

Uçotun təşkili dedikdə, hər hansı bir müəssisədə baş verən əməliyyatların sənədləşməsinin düzgün qurulması və onun aparılması mexanizminin inkişaf etdirilməsi başa düşülür.

Vergi ödəyicilərinin 2 cür metodu var: kassa metodu və hesablama metodu. Yəni, bildiyimiz kimi, mühasibat uçotunda kassa metoduna görə pul gələndə bunun vergisini ödəmək lazımdır, hesablama metoduna görə isə xidmət göstərilirsə artıq vergi ödənməlidir. Amma burada vergidə problem var ki, bəzən pul gələndə, bəzən isə xidməti göstərəndə vergi ödənilir.

AR xırda və orta sahibkarlığın tərəqqisinin Dövlət Proqramı (2002-2005-ci illər), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “AR-da sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” və “Sahibkarlığın tərəqqisinə əngəl olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” fərmanları nəzərə almaqla vergi sistemincə radikal islahatlar həyata keçirilir. Həmin fərmanlardan qaynaqlanan məsələlər vergi sistemində aparılan islahatların, yəni qanunvericilik və vergi idarəçiliyi sahəsində dəyişikliklərin, vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin ana xəttini təşkil edir.

Vergi siyasətinin makroiqtisadi inkişafı stimullaşdıran səmərəli iqtisadi alətlə çevrilməsi, sahibkarlarla vergi xidməti əməkdaşları arasında münasibətlərin tərəfdaşlıq səasında qurulması, həmçinin vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə vergilərin vaxtında və tam həcmdə büdcəyə daxil olmasının təmin edilməsi zərurətə çevrilmişdir. Bu məqsədlə 2002-ci ildə Beynəlxalq Valyula Fondu ilə Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi arasında respublikanın vergi siyasətinin yenidən qurulması və inzibati islahatların həyata keçirilməsi üzrə işçi proqram imzalanmışdır. Həmin proqramda Vergilər Nazirliyinin strukturunun təkmilləşdirilməsi üçün hər bir idarənin funksiyasını konkretləşdirmək və zəruri təlimatların hazırlanması ilə əlaqədar məsələlər nəzərdə tutulmuşdur.

Vergi ödəyiçilərinin vergi qanunvericiliyindəki dəyişikliklər və yeniliklərlə müntəzəm məlumatlandırılması, vətəndaşlarda vergiödəmə mədəniyyətinin formalaşdırılması, cəmiyyətdə vergiyə dair biliklərin artırılması üçün ardıcıl işlərin görülməsi ölkədə həyata keçirilən vergi siyasətinin mühüm istiqamətləridir. Vergi ödəyiçilərini vergiləri vaxtında və tam həcmdə ödəməyə maraqlandıрмаq istiqamətində görülən tədbirlərdən biri intizamlı ödəyicilərin fəxri adla təltif olunmasıdır. 2002-ci ildə Vergilər Nazirliyi tərəfindən 6 müəssisə “Nümunəvi vergi ödəyicisi” fəxri adına layiq görülmüş və onlara mükafatlar təqdim edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində də uğurlan az olmamışdır.

Vergilər Nazirliyi Vergi Administrasiyalarının Avropadaxili Təşkilatının 2002-ci il sentyabrın 11-13-də Riqa şəhərində keçirilən 6-cı Baş Assambleyası zamanı həmin təşkilata üzv qəbul edilib. VAAT Mərkəzi və Şərgi- Avropa ölkələrində Vergi administrasiyasını təkmilləşdirmək məqsədilə üzv dövlətlərə köməklik edən hökumətlərarası təşkilatdır. Vergilərin vaxtında və tam həcmdə dövlət büdcəsinə daxil olması vergi nəzarətinin səmərəli təşkilindən bilavasitə asılıdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlisində vergi nəzarətinin aşağıdakı formaları nəzərdə tutulur.

Audit fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi. Vergi nəzarətinin ən mühüm formasıdır. Vergi Məcəlisində növbəti səyyar vergi yoxlamasının ildə bir dəfədən çox olmayaraq keçirilməsi, yoxlama dövrünün yalnız son üç ili əhatə etməsi nəzərdə tutulub. Maliyyə sanksiyalarının tətbiqi hallan 8-ə endirilib, sanksiyanın tətbiq olunan hədləri gizlədilmiş vergi məbləğinə aid edilərək 20-40 faiz arasında məhdudlaşdırılıb. Bütövlükdə vergi yoxlamalarının təyin edildiyi halların səyi 14-dən 11-ə endirilib. 2002-ci ildə yoxlamalar 3250 vergi ödəyicisini əhatə edib, həm də nəticəsiz yoxlamaların xüsusi çəkisi 5 faizədək enmişdir.

Kameral vergi yoxlaması. 2003-cü il yanvarın 1-dən etibarən bəyannamələrin qəbulu və işlənməsi prosesinin yeni prosedur qaydaları tətbiqi edilir. Burada bir sıra yeni metodiki göstəricilər təsdiq olunub. Yeni dəyişikliklər vergi orqanları ilə

vergi ödəyiciləri arasında münasibətlərin tamamilə yeni aspektdə qurulmasını və vergi inzibatçılığında funksional idarəetmənin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Operativ nəzarət. Son illər vergi sistemində həyata keçirilən islahatlar çərçivəsində vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinə operativ nəzarət daha da təkmilləşdirilmiş və bu nəzarətin səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilmişdir. 2003-ci il yanvarın əvvəlinə elan edilən məlumatlara görə respublika üzrə 30045 obyektə nəzarət-kassa aparatı tətbiq edilib, Bu isə nəzarət-kassa aparatı tətbiq edilməli olan obyektlərin 85 faizini təşkil edir. 2002-ci ildə kassa aparatının tətbiqi və istifadə qaydalarına nəzarət məqsədilə 8992 obyektə yoxlama aparılmış və onlardan 8174-də və ya 90,9 faizində qanun pozuntuları aşkar olunmuşdur. Həmin obyektlərə 3980 milyon manat məbləğində inzibati cərimə kəsilmişdir. Aksiz markası olmadan və ya saxta aksiz markası ilə markalanmış alkoqollu içkilər və tütün məmulatlarının satışı və saxlanması nəzarət məqsədilə yoxlanılan 2438 obyektə 1445-də və ya 59,3 faizində pozuntu aşkar edilmişdir. Yoxlamalar zamanı dəyəri 60,7 milyon manat məbləğində 401861 ədəd aksiz markası olmayan qeydə alınmışdır ki, bundan 1511.4 ədədi alkoqollu içkilər və 386747 ədədi tütün məmulatı olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olan 61501 fiziki şəxs il ərzində dövlət büdcəsinə 57,2 milyard manat məbləğində gəlir vergisi ödəməmişdir,

Beləliklə, sivil vergi xidmətinin formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən konkret tədbirlər ölkə iqtisadiyyatının inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Nəticədə 2002-ci ildə ümumi daxili məhsul istehsalı 10,6 faiz, o cümlədən sənaye məhsulu istehsalı 3,6 faiz artmışdır.

Professor B.A. Xankişiyev “Maliyyə nəzarəti” kitabında yazmışdır: “ARVN dövlət vergi xidməti sistemi orqanlarına başçılıq edir. Bir çox yerdə vergi idarələri sadəcə olaraq özlərinin yuxarı orqanlarına tabe olurlar. Vergi xidmətinin funksiyası VQ-nə əməl edilməsinə, vergi tədiyyələrinin zamanında və bütöv olaraq büdcəyə köçürülməsinə nəzarət etməkdir.”

Hazırda vergi uçotu yalnız vergi növləri - ƏDV, torpaq vergisi, gəlir, mənfəət, əmlak vergisi və s. üzrə həyata keçirilir. Lakin sahələr üzrə vergi uçotu hələlik

aparılmır. Halbuki bu cür uçotun aparılması ölkənin vergi potensialını daha dəqiq aşkarlamağa və regionlar üzrə büdcə daxilolmalarını artırmağa şərait yaradardı. Sahələr və regionlar üzrə vergi potensialının müəyyənləşdirilməsi dövrüyyədən yayınmaları aşkara çıxarmağa, gəlirləri regionlar üzrə proqnozlaşdırmağa imkan verə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi orqanlarında çalışanların 43 faizi Bakı şəhərinin, 57 faizi isə respublikanın qalan rayonlarının payına düşür. Lakin, Bakı istisna olmaqla, qalan rayonlar dövlət büdcəsi gəlirlərinin cəmi 3-7 faizini verirlər. 2003-cü ildə bu göstəricinin 21 faizə çatdırılması planlaşdırılır. Hətta elə rayonlar var ki, oradaki vergi orqanı işçilərinin əmək haqqı vergidən daxilolmaları xeyli üstələyir. Bütün bu deyilənlər vergi siyasətində, vergi qanunvericiliyində radikal islahatların aparılmasını zəruri edir.

2018-ci ilin Dövlət büdcəsi ilə birlikdə Milli Məclisdə təsdiq olunan sənədlərdə büdcə-vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

regionların sosial-iqtisadi inkişafını stimullaşdırmaq üçün vergi siyasətindən daha fəal istifadə etmək;

- qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etmək və büdcə daxilolmaları artımının hamın bölmə hesabına baş verməsinə nail olmaq;

- vergi dərəcələrini aşağı salmaq, vergi bazasını genişləndirmək, regionlar və sahələr üzrə diferensial vergiqoymaya keçidi təmin etmək;

- vergi odəyicilərinin hüquqlarını, onların qanuni maraqlarını qorumaq, iş adamlarının fəaliyyətinə maksimum şərait yaratmaq, o cümlədən əsassız yoxlamaları arada, qaldırmaq,

- vergi qanunvericiliyinə əməl etməyənlərə, qanunu pozanlara qarşı sanksiyaları sərtləşdirmək

- büdcədən maliyyələşən təşkilatların büdcədən kənar fondlarının büdcəyə cəlb olunmasını təmin etmək;

- ölkənin potensial gəlirlərinin büdcə mədaxilinə cəlb olunma əmsalını yüksəltmək və.s.

AR-da yürüdüln vergi siyasəti vergilərin azalmasını və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının böyüməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına xırda və orta sahibkarlıq fəaliyyəti üçün münasib şəraitin təşkil edilməsinə və sonda ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. (Əlavələrdə göstərilmişdir Cədvəl 4)

Mühasibat uçotunda olduđu kimi, vergi uçotunda da ilkin uçot sənədləri və analitik registrlər tətbiq edilir. Başlanğıc uçot sənədlərindən biri mühasibin arayışı sayıdır. Mühasib arayışı əvvəlcə o hallarda hazırlanır ki, eyni adlı ilkin uçot sənədləri “mühasibat uçotu məqsədləri” və “vergitutma məqsədləri” üçün istifadə edilsin. Bu zaman mühasibat uçotunun ilkin uçot sənədlərini və onların məlumatlarına əsasən tərtib edilmiş arayışı - vergi uçotunun ilkin uçot sənədi kimi saxlamaq lazımdır,

İndi isə mühasibat uçotu ilə və vergi uçotu arasındakı fərqlərə baxaq. Vergi uçotunun məlumatları mühasibat uçotu hesabları üzrə bölünmədən registrlərdə qruplaşdırılır. Yəni mühasibat uçotunda qəbul olunan hesablar üzrə ikili yazış sistemindən fərqi olaraq vergi uçotunun registrləri sadə uçot sitemidir və burada vergi tutulmasında əsas gəlirlər və məsrəflər müvafiq, ardıcıl sürətdə qeydiyyat alınır. Realizasiadan alınan gəlirin və realizə edilməyən gəlirin ayrı-ayrı növləri üzrə vergi uçotunun aparılması qaydası mütləq açıqlanmalıdır.

Dosent Ə.İ.Daşdəmirov yazır: “Müəssisə və təşkilatlarda vergiqoymanın uçotunun dəqiq və düzgün aparılmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Düzgün vergi uçotu mövcud olduqda dövlətin mərkəzləşdirilmiş xalis gəlirinin formalaşması təmin edilir, bununla da büdcə gəlirlərinin artırılması nəticəsində əhalinin sosial vəziyyəti yaxşılaşır, eyni zamanda makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyat tənzimlənir”

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi mühasibat uçotu ilə vergi uçotunu müxtəlif uçot növləri kimi təsbit edən ilk normativ-hüquqi aktdır. Lakin Vergi Məcəlləsinin qüvvəyə minməsindən xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq, hələ də vergi uçotunun mühasibat uçotundan fərqli olması bəzi mütəxəssislər tərəfindən qəbul olunmur. VM gəlirlərin və xərclərin uçotunun eyni zamanda ümumi

qaydalara, başqa sözlə desək uyğun qanunvericiliyə əsasən, o cümlədən vergitutma məqsədləri üçün, başqa sözlə desək vergi qanunvericiliyinə əsasən həyata keçirilməsini 1 təsvir edir və bununla da 2 fərqli uçot növünü tanıyır. O cümlədən, Vergi Məcəlləsində aydın şəkildə göstərilir ki, bu məcəllə mühasibat uçotunu deyil, vergi məsələlərini (vergi uçotunu) tənzimləyir.

Vergi Məcəlləsinin 130-cu maddəsində göstərilir ki, başqa hallar yoxdursa, vergi tutulan gəlir Vergi Məcəlləsinin tələblərinə riayət etmək üçün lazımlı düzəlişləri etmək şərti ilə vergi ödəyicisinin öz mühasibat uçotunda faydalandığı üsul ilə hesablanmalıdır. Göründüyü kimi, bu müddəa da təsdiq edir ki, hətta mühasibat uçotu ilə vergi uçotunda eyni metoddan istifadə edildiyi halda belə bu uçot növləri arasında fərqlər mövcuddur və buna görə də vergi ödəyicisindən həmin fərqləri aradan qaldırmaq üçün zəruri düzəlişlər aparmaq tələb olunur. Vergi Məcəlləsinin həmin maddəsinin növbəti bəndində göstərilir ki, “vergi ödəyicisi vergi ili boyu eyni üsuldən istifadə etmək şərti ilə vergilərin uçotunu kassa yaxud hesablamalar üsulu ilə həyata keçirilə bilər”. Bununla belə, MU ilə VU-nun fərqli olmasını təsdiq edən növbəti amil ortalığa çıxır - çünki Mülki Məcəllənin 121-ci maddəsinə görə, mühasibat uçotunda gəlir və xərclər Ödənişin baş verməsindən asılı olmayaraq, yəni hesablamalar metodu ilə aparılmalıdır.

Mühasibat uçotu ilə vergi uçotu onların məqsədləri (istifadəçiləri) baxımından da fərqləndirilməlidir. Mühasibat uçotunun əsas məqsədlərindən biri səhmdarlar, potensial investorlar üçün dürüst və dolğun məlumatların hazırlanmasıdır. İstifadəçiləri isə müəssisənin vəziyyəti, təsərrüfat fəaliyyətinin həqiqi nəticələri maraqlandırır. Heç şübhəsiz, vergi məqsədləri üçün gəlirdən çıxılmayan xərc hesabına məbləği artırılmış vergi tutulan mənfəət müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin real nəticələrini göstərə bilməz. Bu isə, istifadəçidə geniş informasiyanın olmaması üzündən, onun gələcək investisiya planları ilə əlaqədar səhv qərar verməsinə səbəb ola bilər. Buna görə də, Mülki Məcəllədə müəssisənin çəkdiyi xərclərin (o cümlədən Vergi Məcəlləsinə əsasən gəlirdən çıxılmayan məbləğlərin) mühasibat uçotu məqsədləri üçün, gəlirdən çıxılması ilə bağlı oxşar məhdudiyyət qoyulmur.

Beynəlxalq praktikaya əsaslanaraq qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotu ilə vergi uçotunun həyata keçirilməsində də böyük fərqlər mövcuddur. Yəni, mühasibat uçotunun əsasını ikili mühasibat yazılışları əhatə edirsə, vergi uçotu ancaq, mühasibat uçotuna vergi məqsədləri üçün edilən korreksiyaların müəyyən bir sistem formasında sənədləşdirilməsidir.

Şirkətin filialları, nümayəndəlikləri və ya digər təsərrüfat subyektləri (obyektləri) olduqları yer üzrə vergi orqanlarında uçota durur və büdcəyə vergiləri ödəyirlər. Malların (işin, xidmətin) realizasiyasından alınan gəliri baş (ana) müəssisəyə daxil olan anda vergilər ödənilməlidir. Bunun üçün baş müəssisə nümayəndəliklər və digər təsərrüfat subyektlərinə gəlirin daxil olması barədə müntəzəm məlumat verməlidir. Baş təşkilat ödəniləcək verginin məbləğini sözügedən struktur bölmələrin olduğu yer üzrə büdcəyə köçürə, yaxud vəsaitin müəyyən hissəsini onların özlərinə qaytara bilər. Vergi Məcəlləsinə əsasən şirkətin filialları və nümayəndəlikləri təşkilatın funksiyasını həyata keçirdikləri ərazidə vergilərin ödənilməsi vəzifələrini yerinə yetirirlər. Ayrıca balansı və hesablaşma hesabı olan filiallar və nümayəndəliklər yerləşdiyi yer üzrə vergi orqanlarında uçota dururlar, vergilərin hesablanması və ödənilməsinin analogi normasına malikdirlər.

Ayrıca hesablaşma hesabı və balansı olmayan filialların maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının uçotu baş şirkətdə aparılır. Belə bir vəziyyətdə filialın yerləşdiyi yerdə əməkdaşlar üçün filialın ilkin sənədlərini tərtib etməkdən ötrü mühasibatın olması zəruridir, iş yeri nəzərdə tutulmalıdır. İlkin sənədləri müntəzəm çatdıran və kifayət qədər intensiv təmin edən bölmə strukturları ilə baş mühasibatlıq arasında sənəd dövriyyəsi qoyulmalıdır. Həyata keçirilən fəaliyyət növləri üzrə gəlirin əks etdirilməsi mühasibat tərəfindən mənfəət vergisini düzgün hesablamaq məqsədilə ayrıca aparılmalıdır. Filiallar və nümayəndəliklərdə olan avadanlıqların saxlanması üzrə bütün məsrəflər, onların amortizasiyası daxil olmaqla, ümumi istehsal məsrəfləri hesabının subhesabınca əks etdirilməsi və hər bir fəaliyyət növündən və həyata keçirildiyi yerdən alınan gəlirin həcminə mütənasib bölünməsi məqsəduyğun olardı.

Ayrıca balansı və hesablaşma hesabı olmayan filiallarda vergilərin hesablanması və ödənilməsi qaydası ölkənin mövcud qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Baş şirkət vergi bəyannaməsi təqdim etmək və büdcəyə ödənişi, mənfəət vergisinə və əmlak vergisinə ödənişlərin bölüşdürülməsini hökmən həyata keçirməlidir. Filial, nümayəndəliklər və digər təsərrüfat subyektləri mənfəət vergisini yerləşdirdikləri yerin vergi orqanlarına ödəyirlər. Bu zaman işçilərin siyahı sayına və əsas fondların dəyərində mütənasib olaraq həmin struktur bölmələrinə mənfəət ayrılır. Struktur bölmələr özlərinin yerləşdiyi ərazidə mövcud mənfəət vergisi dərəcəsinə uyğun olaraq mənfəət vergisinin məbləğini hesablayırlar.

Şirkət əmlak vergisini həm baş müəssisənin olduğu yer üzrə, həm də filialların, nümayəndəliklərin və digər təsərrüfat subyektlərinin olduğu yer üzrə vergi orqanlarına ödəyir. Baş müəssisənin olduğu yer üzrə əmlak vergisinin məbləği bütövlükdə şirkət üzrə hesablanmış əmlak vergisi ilə struktur bölmələrin olduğu yer üzrə ödənilmiş əmlak vergisi arasındakı fərqi məbləğinə bərabərdir.

Banklarda hesabı olmayan filial, nümayəndəlik və digər təsərrüfat subyektlərinə görə gəlir vergisini baş müəssisə eyni vaxtda struktur bölmələrin olduğu yer üzrə büdcəyə köçürür. Əmək haqqına vəsait ayırarkən filial, nümayəndəlik və digər təsərrüfat subyektləri üzrə sosial fondlara - pensiya fonduna, sosial sığorta fonduna, əhalinin məşğulluq fonduna və məcburi tibbi sığorta fonduna vəsait baş müəssisənin qeydiyyatı alındığı yer üzrə hesablanır və ayrılır.

Beləliklə, ayrıca balansı və banklarda hesablaşma hesabı olan filial, nümayəndəlik və digər təsərrüfat subyektləri sərbəst vergi ödəyiciləri adlanır. Ayrıca balansı və banklarda hesablaşma hesabı olmayan struktur bölmələr üzrə vergilərin hesablanması və ödənilməsini baş müəssisə həyata keçirir, Ayrıca balansı və hesablaşma hesabı olmayan filial, nümayəndəlik və digər təsərrüfat subyektləri təşkil edərkən şirkət həmin struktur bölmələrin fəaliyyət göstərəcəyi yer üzrə vergi orqanında uçota durmalı, mənfəət vergisi, əmlak vergisi, əlavə dəyər vergisi, yol fonduna vergi, yerli vergilər və rüsumlara görə bəyannamə təqdim etməli, həmin vergilərin struktur bölmələrin olduğu yer üzrə büdcəyə ödənilməsini həyata keçirməlidir.

Fərdi sahibkarın öz vergi uçotunu aparmaqda məqsədi ondan ibarətdir ki, onun əsasında vergini hesablayıb vaxtında büdcəyə ödəyə bilsin. Bunun üçün vergi uçotu elə qurulmalıdır ki, həm daxili və həm də xarici istifadəçilər verginin doğru şəkildə hesablanmasına və zamanında büdcəyə ödənilməsinə nəzarəti həyata keçirə bilsin.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 218-ci maddəsinə əsasən əlavə dəyər vergisi məqsədləri üçün qeydiyyatda olmayan və əvvəlki aylıq dövrdə vergi çıxılan əməliyyatlarının tutumu aylıq gəlirin vergi çıxılmayan miqdarının 1250 mislindən çox az olan, o cümlədən, hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən fiziki şəxslər sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olmaq hüququna sahibdir.

Sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin məhsulların verilməsindən, işlərin yerinə yetirilməsindən, xidmətlərin təqdim edilməsindən qazandığı pulun miqdarından və satışdankənar qazanılan gəlirlərdən aşağıdakı dərəcə ilə hesablanır: Bakıda 4 %, NMR-da 2 %. VM-nin 218.3 maddəsinə əsasən aksizli mallar istehsal edən şəxslər, lombardlar; kredit və sığorta təşkilatları; qiymətli kağızlar bazarının pəşəkar iştirakçıları, investisiya fondları qeyri-dövlət pensiya fondları; mülkiyyətində aylıq gəlirin vergi çıxılmayan qiymətinin 50 min mislindən çox qiymətində mülkü olanların sadələşdirilmiş vergitutma sistemini istifadə etmək hüququ yoxdur.

“Kiçik sahibkarlıq” anlayışının müəyyən şərtliyi iqtisadi şəraitin dəyişilməsi və həmin strukturun spesifik vəzifələri ilə bağlıdır. Dünyada kiçik sahibkarlığın inkişafının real təcrübəsi bu fəaliyyət növünün qiymətləndirilməsinə bir neçə yanaşmanı fərqləndirməyə imkan verir. Təsərrüfat fəaliyyətinin hansı keyfiyyət göstəricilərini və hansı həcmdə kiçik müəssisəyə aid etmək üçün qəbul edilməsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Kiçik müəssisənin müəyyənləşdirilməsinə kəmiyyət, keyfiyyət və kombinəlanmış yanaşmalar mövcuddur.

Vergi Məcəlləsi sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödəyicilərinin xərclərin uçotunu aparmasını tələb etmir. Çünki əvvəldə qeyd olunduğu kimi sadələşdirilmiş sistem üzrə verginin obyektı hasilatdır və həmin hasilat heç bir xərc çıxılmadan vergiyə cəlb edilir. Buna baxmayaraq müəssisənin öz gəlir və xərclərinin dəqiq

uçotunu təşkil etməsi həm idarəetmə, həm də gələcəkdə vergiyə cəlb olunma statusunda baş verə biləcək dəyişikliklərə adekvat surətdə hazır olmaq üçün lazımdır. Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində genişlənmə baş verə və müəssisə vergi ilinin ortasında VM-nin 155.1-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçməli ola bilər. Bu zaman sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödəyicisinə çevriləcək və VM-nə uyğun olaraq həm ƏDV, həm də mənfəət vergisi ödəməli olacaqdır. Ona görə də sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödəyicisi digər vergi ödəyiciləri kimi mühasibat uçotunu təşkil edir.

Burada fərq ƏDV-nin uçotunun aparılmaması və vergi məqsədləri üçün mənfəətin hesablanmamasındandır. Lakin müəssisə öz fəaliyyətini davam etdirib- etdirməməyin nə dərəcədə səmərəli olduğunu müəyyən etmək üçün mütləq bu fəaliyyətin maliyyə nəticəsini VM-nin tələb edib-etməməsindən asılı olmayaraq bilməlidir.

Vergilər Məcəlləsinin 175.6-cı maddəsinə əsasən ƏDV-dən azad otunan şəxslər tərəfindən mallar alınarkən ödənilmiş ƏDV məbləği əvəzləşdirilmir. Sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödəyicisi ƏDV-dən azad olunan şəxs sayıldığı üçün mallar (işlər və xidmətlər) əldə edərkən ödədiyi ƏDV-ni əvəzləşdirmək hüququna malik deyil. Ona görə sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödəyicisi ödədiyi ƏDV məbləğinin ayrıca uçotunu aparmadan ƏDV məbləğini ƏDV-li malın, işin, xidmətin dəyərinə əlavə etməklə birbaşa istehsal və ya tədavül xərclərinə silir. (Əlavələrdə göstərilmişdir Cədvəl 5)

Sadələşdirilmiş vergi sisteminə keçən müəssisə təsərrüfat əməliyyatları bitəndə Uçot kitabında gəlirlər və xərclər üzrə əməliyyatları siniflərə ayıraraq onları mövqe yolu ilə qeydiyyata alır.

Bizim şərti məlumatlara əsasən apardığımız hesablamalardan göründüyü kimi, sadələşdirilmiş vergi sistemi üzrə sahibkar ümumən qəbul olunmuş sistemə əsaslanaraq olduğundan xeyfi vergi ödəməli olur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycanda mühasibat (maliyyə) uçotu sisteminin formalaşmasının mühüm istiqamətlərindən biri vergi və maliyyə uçotunun ikitərəfli modelinin yaranması sayılır. Mühüm problemlərdən biri təsərrüfatçılığın illər boyu formalaşan şərtlərinə cavab verən vergi və maliyyə uçotunun həyata keçirilməsi qaydasının münasib nisbətini təyin etməkdən ibarətdir. Müasir dövrdə AR-da mühasibat uçotunun verilmiş sistemi VM-də müntəzəm olaraq edilən yeniliklərdən asılıdır. Verilmiş asılılıqdan yayınmaq üçün hesab edirik ki, əvvəlcə vergi və maliyyə uçotu sistemləri uyğun qanunvericilik protokolları ilə qaydaya salınmalıdır. Ancaq sadəcə vergi uçotuna sərbəst status verilməsi praktik mühasiblərin əsas problemləri yoluna qoya bilmək gücündə deyildir.

“Mühasibat uçotu haqqında” AR-nın Qanununa əsasən (1995-ci il 24 mart) “mühasibat uçotu idarənin, təşkilatın, müəssisənin və digər təsərrüfat subyektlərinin mülkünün, kapitalının, səlahiyyətlərinin, dövriyyə resursların və bütün təsərrüfat- maliyyə fəaliyyətinin təbii göstəricilər üzrə, pul ifadəsində başdan-başa, davamlı olaraq, mühasibat və sənədləşdirilmiş registrlərində bir-birilə əlaqələndirilmiş təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat hesablarında ikili yazılış metodu ilə yığılması və tənzimlənməsi sistemini özündə ehtiva edir” (Qanunun 3-cü maddəsi).

“Vergi uçotu” anlayışından bizim uçot praktikamızda ara-sıra istifadə olunsada, həmin məfhum qanunvericiliklə rəsmiləşdirilməmişdir. Mövcud vergi qanunvericiliyində də yalnız “gəlirlərin və xərclərin uçotu” termininə üstünlük verilir. Buna baxmayaraq istisnasız olaraq bütün özəl müəssisələrdə Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan qaydalara müvafiq surətdə qruplaşdırılan ilk sənədlərin məlumatları əsasında vergilər üzrə vergi bazasını müəyyənləşdirmək üçün informasiyaların ümumiləşdirilməsi sistemi üstünlük təşkil edir. Bu isə özlüyündə birmənalı şəkildə vergi uçotu deməkdir. Mühasiblərin dünyada mövcud olan əməkdaşlıq cəmiyyətləri tərəfindən mühasibat və vergi uçotu sistemlərinin 2 modeli qəbul olunmuşdur.

Mühasibat uçotu sisteminin ilk modeli vergiyə cəlb edilmənin güclü təsiri və müdaxiləsi hesabına rəsmiləşdirilir və fəaliyyət göstərir. Bu modeldə mühasibat uçotunun vergiyə cəlb edilmədən asılılığının ayrı-ayrı dərəcələri mümkün ola bilər, ona görə ki, vergiyə cəlb edilmə qaydaya əsasən mühasibat uçotu sisteminə faydalı təsir göstərir. “Qitə” (kontinental) adlandırılan ilk modeldə vergi və mühasibat uçotu üst-üstə düşür və ilk növbədə bütün fiskal-uçot vəzifələrini icra edir. Qitə modeli İsveç, Belçika, İspaniya, Almaniya, İtaliya kimi Avropa dövlətlərində tətbiq edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”. Bakı, Qanun, 1995.
2. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.” Bakı, 2001, 2016, 2017
3. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2019.
4. “Vergi Məcəlləsində Edilmiş Dəyişikliklər Suallar və Cavablarda” Bakı, 2019
5. R. Atakişiyev, R. Fətullayev (2016) “Kiçik Sahibkarlıq subyektlərində könüllü vergi ödəmə mədəniyyəti (təlim materialı), Bakı, “QHT Nəşriyyatı”. – 48 səh.

Xarici dildə

1. Akgüç Ö. (2011) “Finansal Yönetim”, İstanbul: Avcıol Yayınları. 1000 səh.
2. Aslan H. (2014) “Hizmet Ekonomisi”, İstanbul: Alfa Yayınları. 420 səh.
3. Aşıkoğlu R. (2013) “Sermaye Piyasası Aracı Olarak Enflasyon Ortamında Tahvilleri Değerleme”. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:35.
4. Bekçioğlu S. (2013). “Menkul Kıymet Analizi ve Türkiye 'deki Uygulama”. Ankara.
5. Birgili E., & Tunahan, H. (2012). “Döviz Krizlerinde İşletme Sermayesi Davranışı”. VI.International Conference In Economics. Ankara. 36 səh.
6. Büker S. (2014). “Finansal Yönetim”. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:875, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, No:463. 605 səh.
7. Canbaş S., Doğukanlı, H. (2017) “Finansal Pazarlar”. Adana: Karahan Kitabevi. 440 səh

8. Ceylan A. (2018) “İşletmelerde Finansal Yönetim” Bursa: Ekin Kitabevi. 712 s.
9. Dünya Bankası. (2016). “Türkiye Yatırım Ortamının Değerlendirilmesi Raporu”. İstanbul: Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu.
10. Karahan K. (2000). “Hizmet Pazarlaması”. İstanbul: Beta Yayınları Dağıtım A.Ş. 194 s.
11. Kurtulmuş N. (2016). “Küreselleşme ve İnsan Kaynakları Boyutuyla Sanayi Ötesi Dönüşüm”. İstanbul: İz Yayıncılık, Yayın No:137. 137 s.
12. Parasız İ. (2018). “Para Banka ve Finansal Piyasalar” (9 b.). Bursa: Ezgi Kitabevi. 752 s.
13. Sarıkamış C. (2007). “Sermaye Pazarları: Malı Tahlil ve İstihbarat” İstanbul: Alfa Basım-Yayın: Şekerbank Eğitim Yayınları YN:5. 582 s.
14. Tekbaş M. (2010). “Borsa Her Zaman Risklidir”. Para Dergisi , Sayı:22.
15. Tuna D. K. (2009). “Sigortacılık Eğitimi”, İstanbul. 10 s.
16. Usta Ö. (2015). “İşletme Finansı ve Finansal Yönetim”. Ankara: Detay Yayıncılık. 288 s.
17. Uyguç N. (2016). “Hizmet Sektöründe Kalite Yönetimi: Stratejik Bir Yaklaşım”. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları. 109 s.
18. Yıldır G. (2014). “Hizmet Sektöründe Performans Ölçümü ve Önemi”. II. Verimlilik Kongresi, Bildiriler Kitabı. Ankara: MPM Yayınları, 56 s.
19. Zengin E. E. (2005). “Hizmet Sektöründe Toplam Kalite Yönetimi”. Kafkaz Üniversitesi Dergisi ,
20. Kotler P. A. (2011). “The Principles of Marketing”. New Jersey: Prentice Hall. 989 p.
21. Mishkin F. S., Eakins, S. G. (2009). “Financial Markets and Institutions” Boston: Pearson Prentice Hall. 710p.
22. Palmer A. (2015). “Defining Relationship Marketing: An International Perspective”. Management Decision.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı
<https://www.stat.gov.az/> (01.04.2018)
2. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin rəsmi saytı
<http://www.taxes.gov.az/>
3. http://www.legalreform.az/yukle/KONSALTIQ_KITAB.pdf
4. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinin rəsmi saytı
<http://www.taxes.gov.az/>
5. http://www.legalreform.az/yukle/KONSALTIQ_KITAB.pdf

Əlavələr

Cədvəl 1. Mühasibat və vergi uçotu arasındakı əsas fərqlər

Müqayisə sahəsi	Mühasibat uçotu	Vergi uçotu
A	B	V
Uçotun həyata keçirilməsi məqsədləri	Mühasibat hesabatının tərtib edilməsi	Vergi hesabatının hazırlanması, vergilərin hesablanması və düzgünlüyü, bütövlüyü və öz vaxtında olması haqda daxili və kənar istifadəçilər üçün tam və etibarlı məlumat formalaşdırılması
İnformasiyadan faydalananlar	İnvestorlar, kreditorlar, səhmdarlar və s.	Vergi orqanları, kənar auditorlar, daxili auditorlar
Maliyyə nəticələrinin hesablanması metodikası	İki variant mümkündür: mənfəət, məhsul satışından qazanılan gəlir ilə onların tam maya dəyəri arasındakı fərq kimi hesablanır; mənfəət, məhsul satışından qazanılan gəlir ilə onun istehsal ilk dəyəri və dövrü xərclər	Mənfəət, VM-nin 104-cü maddəsinə əsasən vergi ödəyicisinin bütün gəlirləri ilə VM-nə uyğun olaraq gəlirdən çıxılmasına yol verilən xərclərin fərqinin məbləği ilə müəyyən edilir.
Gəlirlərin və xərclərin təsnifatı	MHBS və MMUS ilə müəyyən edilir: -fəaliyyətin adi növləri üzrə; -əməliyyat; -satışdankənar; -fövqəladə	Gəlirlər: -malların təqdim edilməsindən, iş görülməsi və xidmət təqdim edilməsindən gəlir; -satışdankənar gəlirlər. Xərclər: -gəlirin qazanılması ilə əlaqədar xərclər (VM-nin 108-ci maddəsi); -gəlirdən çıxılmayan xərclər (VM-nin 109-cu maddəsi).
Amortizasiya olunan əmlakın faydalı istifadə müddəti	Obyektlərdən istifadədən əldə ediləcək gəlirlərin alınması müddətinə əsasən müəssisə tərəfindən sərbəst surətdə müəyyən edilir.	VM-nə görə amortizasiya olunan əmlakın qrupları üzrə müəyyən edilir.
Əsas vəsaitlərə və qeyri maddi aktivlərə amortizasiya hesablanması metodları	-xətti üsul; -azalan qalıq üsulu; -faydalı istifadə müddətinin illərinin sayı üzrə dəyərin silinməsi üsulu; -məhsulların həcmində mütənasib olaraq dəyərin ləğv edilməsi üsulu	VM-nin 114-cü maddəsinə uyğun olaraq müəyyən edilir.
Əsas vəsaitlərin təmirinə sərf edilən xərclər	Hesabat dövrünün xərclərinin tərkibinə daxil olunur.	Hesabat dövrünün xərclərinə aid edilməsi qaydası Vergi Məcəlləsinin 115-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 2.: Məhsul və xidmət arasındai fəqlər

Qiymətləndirmə meyarları	Xidmət	Məhsul
Əməliyyatlar	İnsanlara yönəlmiş	Texniki
	Qeyri – müəyyən, qərarlı	Qərarlı, kəstirilə bilinən
	Əmək sıxlığı	Sərmayə sıxlığı
	Müştəri prosesin bir hissəsidir	Müştəri prosesdən kənarıdır
	Sistem müştəri ilə bilavasitə əlaqədədir	Sistem müştəri ilə dolaylı şəkildə əlaqədədir
	Cavab müddəti qısadır	Cavab müddəti uzundur
	İstehsal və istehlak eyni zamandır	İlkin olaraq istehsal edilir sonra istehlak
	Yığılmaz	Yığıla bilər
	Daşılmaz	Daşınla bilər
	Topdan istehsal edilmir	Topdan istehsal edilir
	Fabrikasiya mümkün deyil	Fabrikasiya mümkündür
	Ümumi olaraq patentlə qoruna bilinməz	Patentlə qorunan
	Müəyyənləndirilməmiş, əsassız	Fiziki, əsaslı
	Daha az standartdır	Standart
	Dəyişkən bəlihsiz məhsuldarlıq	Müəyyən məhsuldarlıq
	Dəyişkən bəlihsiz tutum (potensial)	Öncədən müəyyən edilə bilinən tutum (potensial)
	Ölçülməsi çətin, subyektiv keyfiyyət	Ölçülməsi asan, obyektiv keyfiyyət
	İşçilər	Asan nəzarət edilməz
İnsanlara təsir etməyə gərəkdir		Sadəcə texniki ustalıq gərəkdir
Çoxsaylı şəxsi qərarlar		Şəxsi qərarlar daha məhduddur
Müştəri ilə sız əlaqədə olmaq		Müştəri ilə az və ya heç bir əlaqəsi yoxdur

Mənbə: <https://dogazlgaz.wordpress.com/2016/08/15/hizmet-kavrami/>

Cədvəl 3. Azərbaycan Respublikasında vergiləri və ayırmaları bir çox əlamətlər üzrə təsnifi

Vergilərin və ayırmaların növləri	Vergiləri alan qurumlar	Vergiyə cəlb olunma obyektləri	Hesabların müxabiləşməsi		Tutulma üsulu
			Debet	Kredit	
Malların (iş, xidmət) maya dəyərində aid edilən vergilər					
Gəlir vergisi	Dövlət büdcəsi	Məcmu gəlirlər	533	521	müstəqim
Torpaq vergisi	Dövlət büdcəsi	Vergi ödəyicisinin sərəncamında olan və ya istifadə etdiyi torpaq sahələri	202	521	müstəqim
Əmlak vergisi	Dövlət büdcəsi	Vergi ödəyicisinin xüsusi mülkiyyətində olan tikililər, həmçinin ona məxsus su və hava nəqliyyatı	801	521	müstəqim
Mədən vergisi	Dövlət büdcəsi*	Hasilatın həcmi, yaxud qiyməti	202	521	müstəqim
Yol vergisi	Yol fondu	Avtomobil nəqliyyat vasitələri	202, 711, 721, 731	521	müstəqim
Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna ayırmalar	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu	Əmək haqqı fondu	202, 711, 721, 731	522	müstəqim
Sosial sığortaya tutulma	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu	Əmək haqqı fondu	533	522	müstəqim
Satışdan gəlirlərə aid edilən vergilər					
Əlavə Dəyər Vergisi	Dövlət büdcəsi	Satışdan ümumi döriyyə	601, 611	521	dolayı
Aksizlər	Dövlət büdcəsi	Malların dəyəri və ya həcmi	601, 611	521	dolayı
Sadələşdirilmiş vergi	Dövlət büdcəsi	Satışdan ümumi döriyyə	601, 611	521	müstəqim
Mənfəət hesabına ödənilən vergilər					
Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi	Dövlət büdcəsi	Ümumi mənfəət	801	521	müstəqim
Müxtəlif rüsumlar	Dövlət büdcəsi	Satışdan gəlirlər	801	521	müstəqim

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az/> məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 4:Dünyanın müxtəlif ölkələri üzrə vergi dərəcələrinin səviyyəsi, faizlə

Ölkələr	Mənfəət vergisi	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	ƏDV
Azərbaycan	25	12-35	18
Gürcüstan	20	12-20	20
Qazaxıstan	30	12-30	20
Qırğızıstan	30	5-33	20
Rusiya	24	13	20
Tacikistan	30	Maksimal 40	20
Türkmenistan	25	8-12	20
Özbəkistan	Maksimal 35	15-40	20
Türkiyə	33	15-40	18 (1-40)
Almaniya	42	15-53	16
ABŞ	34	15-39,6	3-8,25 (satışdan vergi)
Fransa	34	Maksimal 56,8	18,60
İsveç	23	20-57.	25
Kanada	28	17-29	12-13,5 (satışdan vergi)
İtaliya	36	10-50	19
Yaponiya	40	10-50	3 (satışdan vergi)
Böyük Britaniya	33	20-40	17,50
Avstriya	30	10-50	20

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Cədvəl 5: Sadələşdirilmiş vergi uçotu və hesabatı sisteminin tətbiqində maliyyə nəticələrinin və vergilərin hesablanması) mln. manatla

Göstəricilər	Sadələşdirilmiş sistem üzrə	Ümumən qəbul edilmiş sistem üzrə
Mal dövriyyəsi (ƏDV-siz)	2010	2010
Ümumi gəlir	462	462
Mal dövriyyəsiindən ƏDV		402
Realizə olunmuş malın alış dəyəri	1840	1840
Ticarət əlavəsi	2	2
Malgöndərənlərə ödənilmiş ƏDV		81
Tədavül xərcləri, cəmi	151	80
Ondan:		
Əmək haqqı fondu	50	50
ƏHF-dan sığorta ödənişi	20	20
Avtomobil yolundan istifadə vergisi	-	10
Malgöndərənlərə ödənilən ƏDV	81	-
Əmlak vergisi	-	17
Büdcəyə ödəniləsi ƏDV	-	271
Balans mənfəəti	311	382
Mənfəət vergisi (25%)	-	96
Vahid vergi (ümumi qazancdan 4%)	185	-
Bölünməyən mənfəət	126	286
Ödənilən vergilərin ümumi məbləği	205	306
Ödənilən vergilərin payı, %		
- maldövriyyəsinin həcmində	10	15
- ümumi gəlirin məbləğində	48	66
		i

Mənbə: AR-nın Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 2019.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Mühasibat və vergi uçotu arasındakı əsas fərqlər.....	70
Cədvəl 2. Məhsul və xidmət arasındakı fərqlər.....	71
Cədvəl 3. Azərbaycan Respublikasında vergiləri və ayırmaları bir çox əlamətlər üzrə təsnifi.....	72
Cədvəl 4:Dünyanın müxtəlif ölkələri üzrə vergi dərəcələrinin səviyyəsi, faizlə....	73
Cədvəl 5: Sadələşdirilmiş vergi uçotu və hesabatı sisteminin tətbiqində maliyyə nəticələrinin və vergilərin hesablanması) mln. manatla	74

Şəkilləri siyahısı

Şəkil 1. Mühasibat və vergi uçotunun qarşılıqlı əlaqəsinin sxemi.....	16
Şəkil 2. Əmlak vergisi hesablanan zaman mühasibat və vergi uçotunun qarşılıqlı əlaqəsinin sxemi.....	17
Şəkil 3. Mənfəət vergisi hesablanan zaman mühasibat və vergi uçotunun qarşılıqlı əlaqəsi sxemi.....	17
Şəkil 4. Sektorlara görə Türkiyə GSYİH-si, 1998 -2009, cari qiymətlərlə, milyard TL (Dünya Bankı, May 2010).....	27
Şəkil 5. GSYİH-nin Sektorlara görə Əlavə Dəyər Payı, 2008 (Dünya Bankı, May 2010).	27
Şəkil 6. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi.....	49